

TÜRKİYE'DE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ: BİR HEGEMONYA İNŞA SÜRECİ Mİ?

EARLY REPUBLICAN PERIOD IN TURKEY:
A PROCESS OF BUILDING HEGEMONY?

Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, nezahatduman@aksaray.edu.tr

10.33537/sobild.2024.15.2.5

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 26.01.2024
Kabul edildiği tarih: 03.07.2024

Article Info

Date submitted: 26.01.2024
Date accepted: 03.07.2024

Anahtar sözcükler

Hegemonya; Erken Cumhuriyet
Dönemi; Siyasal Meşruiyet;
Toplumsal Rıza.

Keywords

Hegemony; Early Republican
Period; Political Legitimacy; Social
Consent.

Öz

Gramsci hegemonya kavramı ile kapitalist toplum yapısını incelerken aslında tüm iktidarlar için siyasal meşruiyet ve toplumsal rızanın inşa sürecini anlatmıştır. Buna göre hegemonya, belirli tarihsel koşullarda, öne çıkmış bir sınıf ya da grubun siyasal liderliğinde, güçlü bir devlet yapısında, oluşturulan ideolojinin kültür politikası haline getirilerek, organik aydınlar tarafından topluma yayılması ve bunun sonucunda toplumda ortak duyunun oluşarak aktif toplumsal rızanın sağlanması ve siyasal meşruiyete ulaşarak hegemonyanın kurulmasıdır. Bu makale, erken Cumhuriyet yönetimi, söz konusu süreçler üzerinden Türkiye toplumu üzerinde hegemonyasını kurabilmiş midir? sorusuna cevap aramaktadır. Sonuç itibarıyla, Osmanlı devletinin yıkılması nedeniyle uygun tarihsel koşullar olmasına rağmen toplumda belirli bir kesimin temsilcisi olmayan bürokratik bir hakimiyetin kurulduğu çok güçlü bir devlet yapısında, Osmanlı hegemonyasına bir karşı hegemonya olarak konumlanan erken Cumhuriyet yönetimi bu konumdan çıkarak gerçek bir hegemonyaya dönüşmemiş; toplumda belirli bir kesimin temsilcisi olmadığı gibi madun sınıfların da bir parçası olamamış, hiçbir toplumsal kesimi saflarına katamamış; halkın içinden çıkan seçkinler-aydınlar yetiştirerek halkla teması sağlayamamıştır. Rejim, halkevleri, köy enstitüleri gibi oldukça etkin hegemonya araçları (araçları) kullanmaya çalışmış ancak bu mekanizmalar yapay kalmıştır. Böylece Cumhuriyet yönetimi, tarihsel koşullar uygun olmasına rağmen aktif rıza ve genel bir meşruiyet sağlayamamış dolayısıyla güçlü bir hegemonya kuramamıştır.

Abstract

While Gramsci examined the capitalist social structure with the concept of hegemony, he actually explained the process of building social consent for all political powers. Accordingly, hegemony is defined as the ideology created in certain historical conditions, under the leadership of the political leadership of a prominent class or group, in a strong state structure, by turning it into a cultural policy and by spreading it to the society by organic intellectuals, and as a result, a common sense is formed in the society, ensuring a general social consent and political legitimacy is to achieve. This article asks: Was the early Republican administration able to establish its hegemony over Turkish society through these processes? As a result, the early Republican administration was not representative of a certain segment of society, nor could it be a part of the subaltern classes, nor could it include any social segment in its ranks. It was positioned as a counter-hegemony to the Ottoman hegemony, but could not turn from this position into a real hegemony. The administration, which could not raise elites from the society, could not establish contact with the public. The administration tried to use very effective hegemony tools (tools) such as community centers (halkevleri) and village institutes (köy enstitüleri), but interaction with the public could not be established and these mechanisms remained artificial. Thus, the Republican administration could not establish general legitimacy and active consent and could not establish its hegemony.

GİRİŞ

Siyasal iktidarın toplumun-yönetilenlerin rızasını nasıl sağlayacağı konusuna en büyük katkı hegemonya kavramı ile olmuştur. Gramsci hegemonya kavramı ile kapitalist toplum yapısını inceleyerek, Batı'da sosyalist devrimin neden gerçekleşmediğini anlamaya çalışırken aslında siyasal meşruiyetin izini sürmüş ve tüm iktidarlar için toplumsal rızanın nasıl sağlanabileceğinin şifrelerini vermiştir. Bu nedenle, Gramsci'nin hegemonya kavramı yalnız kapitalist toplumlar için değil, diğer toplumsal yapılar için de bir analiz aracı niteliği taşır.

Hegemonya kavramı, ilk olarak Antik Yunan'da bir devletin diğer devletler üzerinde hâkimiyet kurması olarak tanımlanmıştır. Daha sonra, Bolşevik Devrimi sürecinde, Rus siyasal literatüründe, özellikle Lenin ve Plekhanov'da karşımıza çıkan hegemonya kavramı, Gramsci ile popülerlik kazanmıştır. Marx'ın üst yapı konusundaki görüşlerini analiz ederek değişen ekonomik koşulların kendi başına siyasal değişimle sonuçlanmayacağını belirten Gramsci, tarihsel materyalizmin bir eleştirisini yapmış, alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkiyi tekrar yorumlamıştır. Böylece sosyalizmin en önemli eleştirisi olan ekonomizm sorununu aşarak üst yapının önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Laclau ve Mouffe'un (1990: 125) vurguladığı gibi, Gramsci'nin hegemonya kavramı "sınıf ittifakı" düşüncesinin ötesinde çok daha geniş bir çerçeveye sunar.

Bu makale, bir hegemonya okuması ya da Gramsci'nin hegemonya kavramının teorik bir analizini hedeflememektedir. Gramsci'nin analizlerini kapitalist toplumlar için yaptığı akılda tutularak ancak bu analizin başka toplumlar için de işlevsel olacağı düşüncesinden hareket edilerek Türkiye'de erken Cumhuriyet yönetimi, Gramsci'nin hegemonya kavramı üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.¹ Söz konusu sürecin incelenmesinin önemi, Türkiye siyaset tarihinde önemli sonuçlar doğurması ve Türkiye siyasal kültürüne damgasını vurmasıdır. Hegemonya kavramının zamanla çeşitli şekillerde tanımlanmasına ve yeni yorumlar kazanmasına² rağmen bu makale, Thomas'ın sınıflandırması bağlamında hegemonya kavramını (sivil) toplum ve devlet arasındaki güç/rıza ilişkisi bağlamında ele almakta, daha açık bir ifadeyle iktidar *toplumsal rızayı* sağlayabilmiş midir? sorusunu irdelemektedir.

¹ Martin (1998:115) Gramsci'nin hegemonya teorisinin temel sınırlılığını, İtalya'nın çevre kapitalist devlet olmasına dayandırır. Aslında bu eleştiri hegemonya kavramının batılı kapitalist devletler dışında kullanılabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.

² Thomas (2013: 11-12), hegemonya kavramını dört grupta sınıflandırarak işimizi biraz kolaylaştırır. Buna göre, siyasette etik ilişkiler bütünü olarak hegemonya, bütünlük bir sosyo-politik yapı olarak hegemonya, güç/rıza ilişkisi çerçevesinde sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki olarak hegemonya ve devletlerarasındaki gizli ya da açık güç mücadelesi olarak hegemonya kavramlaştırmaları ifade edilebilir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Gramsci'de hegemonya, belirli tarihsel koşullarda; öne çıkmış bir sınıf ya da grubun siyasal liderliğinde; güçlü bir devlet yapısında; oluşturulan ideolojinin kültür politikası haline getirilerek; organik aydınlar tarafından topluma yayılması ve bunun sonucunda toplumda ortak duyunun oluşarak aktif toplumsal rızanın sağlanması ve genel siyasal meşruiyete ulaşılması sürecidir. Dolayısıyla hegemonya siyasal, entelektüel, toplumsal ve ekonomik³ yönleri olan çok boyutlu bir süreçtir.

Söz konusu çerçevede bu çalışma, siyasal, entelektüel ve toplumsal boyutuyla erken Cumhuriyet Yönetiminde hegemonya oluşumunu incelemektedir. Çalışmanın birinci bölümü erken cumhuriyet yönetimi ve hegemonya oluşumunun siyasal boyutunu ikinci bölüm entelektüel boyutu ve ideoloji-kültür inşası sürecini tartışmaktadır. Üçüncü bölüm cumhuriyet aydınları ve hegemonya çarklarının kullanımını incelerken dördüncü bölüm hegemonya kavramının toplumsal boyutunu yani Cumhuriyet yönetiminin halkı reformlara dahil etme sorununu tartışmaktadır.

1. Hegemonya Kavramının Siyasal Boyutu ve Erken Cumhuriyet Yönetimi

Gramsci'ye (1966: 86) göre, hegemonya belirli bir tarihsel süreçte ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkiler içermesi anlamında devrimci bir etkinliktir ve tarihsel koşullar yeni bir hegemonyanın oluşabilmesi için gerekli şartları hazırlamalıdır. Thomas (2013:14-15) bu bağlamda hegemonyayı, "tarihsel süreçte olması gerekenin gerçekleştirilmesine yönelik bir müdahale tasarısı ..." olarak ifade eder. Böylece Gramsci'nin hegemonya kavramı temelde tarihsel gelişmeler sonunda öne çıkmış belirli sınıfların ya da sosyal grupların belirli tarihsel koşullarda toplumda hâkimiyetlerini kurma sürecinin bir analizidir. Erken Cumhuriyet yönetimi bu anlamda uygun bir tarihsel zemin üzerine oturmuş gibi görünmektedir. Osmanlı topraklarının işgal edilmesi, Kurtuluş Savaşı mücadelesi ve Osmanlı devletinin yıkılması ile Cumhuriyet yönetiminin kurulması yeni bir hegemonya oluşturulması açısından yalnız uygun bir tarihsel zemin yaratmamış aynı zamanda bunu zorunlu da kılmıştır. Ancak bu süreçte, toplumun içinden temellenen belirli bir sınıf ya da sosyal grup değil, siyasal yapı içindeki bürokrat bir grup yönetime geçmiş ve bürokratik bir hâkimiyet kurulmuştur. Bu durum batıdaki yönetimlerinden farklı bir durumu yansıtmış ve hegemonya oluşumunu özellikle siyasal boyutta önemli ölçüde etkilemiştir.

³ Hegemonya oluşumunun ekonomik yönü makalenin boyutunu-çerçevesini genişleteceği endişesiyle değerlendirme dışında bırakılmış ve başka bir makale konusu olarak düşünülmüştür.

1.1. CHP ve Otoriter Yapı

Siyasal partiler modern toplumlarda dünya görüşlerinin kurulması ve yayılmasında önemlidir. Söz konusu önem partilerin özellikle dünya görüşlerine uygun bir ahlak ve politika oluşturmalarından kaynaklanır (Gramsci, 1966: 69). Yani siyasi partiler pratik ile teori arasında birleştirici rol oynarlar ve oluşturdukları düşünceleri kitlelere benimsetmeye çalışırlar (Thomas, 2013: 15-16). Gramsci (2011: 199) büyük kitlelerin tarihin yolunu izleyerek aktif olmuş partilerle değişimi yaşayacağını belirtir. Ancak gerçek hegemonya sıradan bir propaganda ve nüfuz aracı olarak önder bir grubun diğer gruplar üzerinde tek yönlü kararlarını dayatma anlamı taşımaz. Hegemonya, aktif kitleleri siyasi, sosyal, kültürel, dini vb. her alanda hareket halinde tutan bir “liderlik” anlayışı içerir (Thomas, 2013: 11-15).

Gramsci, hâkim grubun hegemonyasını kurabilmesi için siyasi liderliğin ‘kolektif iradeyi’ temsil eden entelektüel ve ahlaki liderliğe erişmesi gerektiğini söyler (Laclau and Mouffe, 1990: 67). Ahlaki hegemonyanın oluşabilmesi için ise, ikincil grupların çıkarlarının sisteme dâhil edilmesi ile doğacak *genel bir meşruiyet ve aktif rıza* oluşmalıdır (Okur, 2015: 141). Bu durumu Gramsci komünist parti üzerinden, “komünist parti, doğru konumda olduğundan emin bir öncü kuvvetin değil, madun sınıfların bir parçası olmak zorundadır” şeklinde ifade eder (Aktaran Liguori, 2013: 48).

Cumhuriyet yönetimi de kendini öncü parti olarak konumlandırarak toplumu değiştirmeye-dönüştürmeye çalışmış, topluma sosyal, siyasi, kültürel her alanda liderlik etme anlayışında olmuştur. Ancak bunu yaparken muhalefeti ve toplumun farklı kesimlerini sisteme dâhil etmek yerine onları etkisiz hale getirerek sistem dışına atmayı tercih etmiştir. Bu tavır, cumhuriyet yönetiminin çok erken tarihlerinden itibaren dikkat çeker. M. Kemal, 10 Mayıs 1921’de, daha sonra Birinci Grup olarak adlandırılan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubunu kurmuş, grup dışında kalan muhalifler ise, Temmuz 1922’de İkinci Grubu oluşturmuştur. 1923 Yılında zaferden sonra yapılan seçimlerden hemen önce, Hıyanet-i Vataniye Kanununda yapılan değişikliklerle, Halk Fırkası dışındaki adayların II. Meclis seçimlerine girmesi teknik olarak zorlaştırılmıştır. Bu durumu protesto ederek seçimlere girmeyen II. Grup, 1923 seçimlerinde meclis dışında kalmıştır (Cumhuriyetin 75. Yılı,1999: 17). Böylece Cumhuriyet Halk Fırkası mecliste hâkimiyetini kurmuş ve muhalefet yani siyasi karşı elitler devre dışı bırakılmıştır.

13 Şubat 1925’deki Şeyh Said isyanı ise Sünni-Kürtlerle yaşanan sorunların yansımasıdır. Cumhuriyet yönetiminde ulus devlet çerçevesinde yaşanan merkezileşme, Türk milliyetçiliğinin önem kazanması, dini-İslami etkinin toplumdan ve siyasetten dışlanması

amacıyla gerçekleştirilen uygulamalara tepki olarak gerçekleşen ayaklanma sert bir şekilde bastırılmıştır. İsyân gerekçesi ile çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu⁴, Cumhuriyet yönetimine çok geniş yetkiler vermiş, meclis etkisini kaybetmiş, her türlü muhalefet engellenmiştir. 1929’da son bulan kanun, Lewis’e (1988:265) göre, hükümete diktatörlük yetkileri vermiştir. Söz konusu kanunun yürürlükte olduğu dönemde şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Latin alfabesinin ve medeni kanunun kabulü gibi halk tarafından benimsenmesi zor olan önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Takriri Sükûn Kanunu’nun hışmına söz konusu dönemde siyasi muhalefetin temsilcisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da uğramıştır. Kurtuluş Savaşının bazı önemli isimleri tarafından Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılarak kurulan ve parti programında düşünce ve dini inanışlara saygılı olduğunu belirten Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said isyanı sonrası çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu ile dini gericiği kışkırttığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu kanunla, Tevhid-i Efkâr, Sebilürreşat, İstiklal, Aydınlik, Son Telgraf, Orak Çekiç gibi İslami ya da sosyalist olması fark etmeksizin bütün muhalif gazeteler de kapatılmıştır (Cumhuriyetin 75. Yılı,1999: 42).

Üzerinde durulması gereken diğer bir olay da 1926’da İzmir’de M. Kemal’e düzenlenen suikast girişimidir. İzmir suikastı, muhalifleri ortadan kaldırmak için bahane olmuş ve M. Kemal’in bütün siyasi muhaliflerine karşı kovuşturma yapılmıştır. 12 Ağustos 1930’da, M. Kemal’in direktifleriyle güdümlü olarak kurulan Serbest Fırka bile varlık bulamamıştır. Ülke genelindeki hoşnutsuz kesimin partiye yönelmesi ve yoğun destek görmesi, bu sırada yapılan belediye seçimlerinde oldukça yüksek oy alması nedeniyle Parti kendini feshetmek zorunda kalmıştır (Okyar, 2019: 83-92).

Serbest Fırka deneyimi sırasında başka partileşme çabaları da olmuştur. Ahali Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına izin verilmiş ancak parti çok kısa bir süre sonra iktidar tarafından kapatılmıştır. Bu sırada, II. Meşrutiyet döneminde kurulan Sosyal Demokrat Fırkanın yeniden kurulma girişimlerine ve Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisinin kurulmasına izin verilmemiştir.

23 Aralık 1930’da yaşanan Menemen olayı rejim karşıtı bir olay olarak ortaya çıkmış, Manisa ve Balıkesir’de sıkıyönetim ilanı ve sonrasında yargılamalar yaşanmıştır. Kızıl İstanbul ve Yarın Gazeteleri hakkında

⁴ Takrir-i Sükûn Kanunu ile iki İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve mahkemelere idam cezasını uygulama yetkisi verilmiştir. İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927’de kaldırılmıştır. Ancak bu tür olağanüstü yargı organlarının kurulmasını sağlayan 31 Temmuz 1922 tarihli İstiklal Muhakimi Kanunu 4 Mayıs 1949’a kadar kullanılmadan yürürlükte kalmıştır (Cumhuriyetin 75. Yılı,1999: 41).

soruşturma açılarak medya üzerindeki baskı devam etmiştir.

Bu süreçte sol, liberal ya da İslami hiçbir muhalefete izin verilmemiştir. Rejim karşısındaki her kesim tehdit olarak algılanmış, toplumda herhangi bir siyasal hareketlilik mümkün olmamıştır. Devletle yakın bağı bilinen *Türk Ocakları* bile 1931'de, rejimin halkı kendi ideolojisi çerçevesinde dönüştürme araçları olarak planlanan halkevlerine katılma kararı almıştır.

Benzer süreçler kadın örgütlenmelerinde de yaşanmıştır. Osmanlı yönetiminin son dönemlerindeki aktif kadın hareketi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yoğun faaliyetler göstermiş ve oy hakkı için mücadele etmiştir. Söz konusu kadınlar, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce *Kadınlar Halk Fırkası* adı altında bir parti kurmaya çalışmış ancak buna Cumhuriyet rejimi izin vermemiştir. Bunun üzerine kadınlar, Nezihe Muhittin öncülüğünde *Türk Kadınlar Birliği*'ni kurmuş ve seçme ve seçilme hakkını alana kadar mücadele etmiştir. 1934 yılında kadınların oy hakkını elde etmeleri sonrasında, hükümetin Türk Kadınlar Birliği üzerinde kurduğu baskı sonunda kendini feshetmek zorunda kalan Birlik tüm mal varlıklarını halkevlerine devretmek zorunda kalmıştır.⁵

Bu sırada hükümetin çeşitli örgütlenmeler üzerindeki baskısı devam etmiştir. Türkiye mason locaları, İzciler Derneği, Muallimler Derneği, Hamallar Cemiyeti gibi birçok dernek kapatılmış ve söz konusu örgütlenmeler Halkevlerine katılmaya yönlendirilmiştir.

21 Mart 1936'da başlayan ve 2 yıl süren, ölü sayısının binleri aştığı Dersim İsyanı Alevi-Kürtlerle yaşanan sorunları gün yüzüne çıkarmış, sonrasında bölgede alınan askeri tedbirler çok uzun süre devam etmiştir. 22 Ekim 1937'de çıkarılan "Tunceli'nin İdaresi Hakkında Kanun" ile Tunceli'ye askeri vali atanmış ve bakanların sahip olduğu bütün yetkilere sahip olmuştur. Askeri vali yargılamaya da yetkili kılınmış ve buna temyiz yolu kapatılmıştır. Üstelik Kanunun, kanun çıkmadan önceki suçlar için de uygulanacağı kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 2/1/1936: 112-116).

CHP, 1936-1939 yılları arasında uygulanan parti-devlet bütünleşmesi uygulamasıyla İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliğini birleştirmiştir. Buna göre, partinin vilayet örgüt başkanları kendi vilayetlerine vali olarak atanmıştır (Ahmad, 2002: 82). Böylece iktidar, CHP Kurultaylarında siyaset ve devlet adına kararlar almıştır. Ancak bu süreçte, memurların siyasi partilere katılımını yasaklayan Memurin Kanununun 9. Maddesi değiştirilmiştir. 1937'de CHP'nin altı okunun devletin temel ilkeleri olarak anayasaya girmesi ise bu süreci desteklemiştir.

⁵ Bu konuda bakınız Zihnioglu, Yaprak (2003), Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, (İstanbul: Metis Yayınları).

Aslında Cumhuriyet yönetimi bir kurucu iktidar olarak değerlendirilebilir. Kurucu iktidar, devletin temel hukuk sistemini kuran, siyasal iktidarın işleyişi ve mekanizmalarının çerçevesini belirleyen, temel anayasal normları koyan iktidardır (Kapani, 1995: 63). Kurucu iktidar bağımsız üstün bir iktidara sahiptir. Ancak bu onun tamamen bağımsız bir iktidar olduğu anlamına gelmez. Kurucu iktidar, sosyal güçler dengesine, toplumdaki değer yargılarına ve meşruluk anlayışına saygı göstermek zorundadır (Kapani, 1995: 64-65). Ancak Cumhuriyet rejimi kendini herkesin ve her şeyin üzerinde konumlandırmıştır. Meclis üstünlüğüne dayalı bir yönetim ile parlamenter sistem arasında karma bir yönetim öngören 1921 anayasası yerine, 20 Nisan 1924'de kabul edilen yeni anayasa, meclisin hükümeti denetlemesini, bağımsız yargıyı ve meşruiyetin kaynağının millet olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu ilkeler pratiğe aktarılamamış, toplumun farklı kesimleri mecliste yer bulamadığı gibi parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet hiçbir zaman oluşturulamamıştır.

Gramsci'ye göre, "... eğer bir organizmanın kurucu ögesi sıkı ve katı bir şekilde formüle edilmiş bir doktrin sisteminde yer alıyorsa, bir kast ve rahip tipi önderlik oluşur..." Ancak siyaset bütün bağdaşları içeren ve geniş bir çerçevesi olan bir kurumdur ve militan bir söylem ya da merkezi devletçi söylemden uzaktır (Thomas, 2013: 17).

Sonuç olarak, Cumhuriyet yönetimi devlet eliti olarak toplumda belirli bir kesimin ya da grubun temsilcisi olmadığı gibi madun sınıfların bir parçası da olamamıştır. Toplumun farklı kesimleri ile iş birliği yapmak yerine başta dindar İslami kesim, Alevi ve Sünni Kürtler ve liberaller olmak üzere toplumun bütün kesimleri tehdit olarak görülmüş ve otoriter bir yapı ile bastırılmıştır. Oysa Avrupa'daki başarılı hegemonya inşa süreçlerinde, toplumun öncü sınıfı olan burjuva sınıfının toplumun çeşitli kesimleri ile iş birliği yaptığı görülür. Örneğin, İngiltere'de burjuvazi aristokrasıyla iş birliği yaparken Fransa'da toplumun en muhafazakâr kesimi olan köylülerle iş birliği yapmıştır. Ancak Türkiye'de halktan kopuk bürokratik bir yönetim şeklini alan Cumhuriyet yönetimi farklı grupların dâhil olduğu bir yönetime liderlik edememiştir. Böylece genel bir meşruiyet ve aktif toplumsal rıza da mümkün olamamıştır. Bürokratik yönetim, toplum ve onun sivil örgütleri karşısında devletin güçlendirilmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Devlet tabandan ya da siyaset içinden gelen hiçbir grubun ya da yeniliğin önünü açık bırakmamış, her türlü hareketlilik devlet eliyle yapılmak istenmiştir.

1.2. Hegemonya İnşa Süreci ve Güçlü Devlet

Gramsci devleti tanımlarken Machiavelli'nin yarı insan yarı hayvan *Centaur* kavramından hareket eder. Buradaki vurgu, rıza ve zorun birlikteliğidir. Devlet, otorite ve hegemonyayı yani güç ve rızayı bir arada

temsil eder. Aslında Gramsci'de farklı devlet kavramlaşmaları vardır. Doğu'da devlet her şeydir, sivil toplum ise ilkindir. Batıda ise sivil toplum devlet tarafından kuşatılmıştır ve devlet temelde zor zırhıyla korunan hegemonyadır (Gramsci, 1978: 61-63).

Diğer taraftan, Gramsci'ye göre devlet, siyasal toplum ve sivil toplumun toplamından oluşur. Ancak kilise, okullar, gazeteler gibi sivil kurumlar da devletin sınırları içindedir, çünkü bu kurumlar kitlelerin kültür ve ahlakını kapitalist toplumun ihtiyaçlarına uydurmak için işlev görür (Im, 1991: 134-135). Yani kapitalist devletin ana fonksiyonu kapitalist sosyal ilişkilerin ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeyde yeniden üretimi ve kitleleri belirli bir moral ve kültürel seviyeye çıkarmak için çalışmaktır (Gramsci, 1978: 258). Bu nedenle Gramsci sivil toplumu siyasal toplumla bağlantılı inceler (Rupert'ten aktaran Okur, 2015: 142). Böylece Gramsci (1978: 261) genişletilmiş organik devlete, siyasal yaşamın temel kurumlarının içinde olduğu üst yapının tümünü dâhil eder. Çünkü devlet hem yönetim ve zor aygıtına sahip hem de bütün sosyal örgütlenmelere liderlik eden sınıfın hegemonyasıdır dolayısıyla çok yaygındır. Yani devlet yalnız fiziksel gücü kapsamaz, burjuva hegemonik sisteminin yeniden üretim işlevi olan bütün sivil kurumları da kapsar. Çünkü yaygın devlet, siyasi olarak sivil toplumun bilinçlenmesini amaçlar (Boothman, 2008: 209).

Böylece Gramsci, entellektüellerden bahsettiği bölümde sivil toplum ve devleti karşı karşıya yerleştirirken başka bir yerde devleti politik toplum ve sivil toplumun toplamı olarak konumlandırır. Başka bir yerde ise devlet, sivil toplumla aynı şeydir çünkü devlet sivil toplumu inşa eder (Opratko, 2013:165-166). Sonuç itibarıyla her durumda Gramsci'de devlet güçlüdür. "Devlet egemen güçtür, öyle ki kendi içinde örgütlü toplumdur, onun yasal bir sınırı olmaz" (Gramsci, 2012: 133).

Türklerin binlerce yıla dayanan güçlü devlet gelenekleri sıklıkla ifade edilir.⁶ Merkezin güçlü olduğu Osmanlı yönetiminden devralınan güçlü devlet anlayışı, Cumhuriyet yönetiminde daha etkin bir şekilde uygulanmıştır. Çünkü ulus devlet anlayışının popüler devlet şekli olduğu 20. yüzyıl başlarında bu anlayış Cumhuriyet döneminde oluşturulmaya çalışılan güçlü devlet yapısı için önemli bir imkân sunmuştur. 1 Eylül 1927'de 3. Meclisin açılmasıyla CHP, 316 milletvekili ile tek parti olarak mecliste yerini almış, 1930'larla birlikte CHP'de parti-devlet birleşmesi yaşanmıştır. Timur'un (1968: 110) deyimiyle partili devlete (1927-39) kimse muhalefet edememiştir.

Paylaşılabilir ve bölünemez olan devlet otoritesi ile kendini bütünleştiren Kemalist yönetim devletin gücünü kullanmıştır. Bu nedenle cumhuriyetle birlikte bütün reformların öncelikli hedefi güçlü bir devletin oluşturulması ve her şeye hâkim kılınması olmuştur. Cumhuriyet yönetimi toplumda her türlü hareketliliğin devlet denetiminde olduğu, her şeyin devlet bekası için değerlendirildiği, toplumun tabandan gelen hareketlilikle ilerleme yerine, devlet önderliğinde ve devletin gücünü koruyarak-arttırarak ilerleme anlayışına sahip olmuştur. Bu güçlü devletin amacı ise, önce kurumsal-yapısal inşa (devlet inşası) ve buna paralel olarak toplumun inşası (ulus inşası) olmuştur. Gramsci (2012: 70) bu bağlamda "organik merkezîyetçilik nesnel olarak kusursuz bir organizmayı bir defada tümüyle işleyebileceğini kurgular. Bu felaketlere yol açabilecek bir yanılsamadır" der. Cumhuriyet rejimi toplumu, bireyi, kültürel yapıyı ve bir bütün olarak toplumdaki bütün dinamikleri kendi ideolojisine göre yeniden inşa etmeyi amaçlayan bütüncül ve oldukça iddialı bir çaba içinde olmuş ve bunu güçlü devlet eliyle yapmaya çalışmıştır.

Oysa Gramsci'ye göre siyaset, toplumdaki bütün bağdaşları içeren ve geniş bir çerçeveye sahip bir kurumdur ve militan bir söylem ya da merkezi devletçi söylemden uzaktır (Thomas, 2013: 17). Devlet yalnızca "baskıcı ve negatif" değil, "eğitici ve pozitif" nitelik taşır (Robinson'dan aktaran Okur: 2015: 142). Devlet baskı ile topluma şekil vermek yerine toplumdaki bütün grupların dâhil olduğu ve onların değerlerinin de içerildiği bir ideolojiyi ve kültürü topluma sunarak toplumu inşa etmeli-biçimlendirmelidir. Bu çerçevede oluşacak meşruiyet ve aktif rıza devletin güç kullanmasını gerektirmez. Çünkü hegemonya oluşum sürecinde devletin elindeki güç temelde fiziksel zor olmaktan çok devletin elindeki 'zor kullanma kozunu' ifade eder. Diğer bir deyişle Gramsci'nin (2011: 190) belirttiği gibi, devlet rıza talep eder fakat egemen sınıfın insiyatifine bırakılan siyasi ve sendikal kurumlar üzerinden *bu rızayı "eğitir" ve "inşa eder"*. Bu nedenle hegemonya oluşumunda ideoloji ve bu çerçevede oluşturulan kültür politikası önemlidir.

2. Hegemonya Kavramının Entelektüel Boyutu ve Cumhuriyet Yönetiminin İdeolojik Temeli

Hegemonya yalnız ekonomik ve siyasal amaçlar gerektirmez aynı zamanda entelektüel ve moral birlik gerektirir (Gramsci, 1978: 181). Bir siyasal iktidar kendi hegemonyasını oluştururken en önemli nokta kendi iktidarını üzerine oturtacağı bir ideoloji ve bu ideolojiyi temel alan bir kültür politikası oluşturmasıdır. Gramsci (1966: 71) bu durumu "... her grup veya parti veya tarikat veya din kendi "konformizm" ini, kendi töre ve kurallarını yaratmaya yöneliyor mu?" sorusuyla ifade eder. Buna göre her gurubun bir dünya görüşü, felsefesi, bir kültür akımı, bir "dini", bir "inancı" olmalıdır.

⁶ Bu konuda bakınız İnalçık, Halil (2018), Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet, 4. Basım, (İstanbul: İş Bankası Yayınları); Taneri, Aydın (1997), Türk Devlet Geleneği, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları).

Diğer taraftan, Gramsci (1978: 328) madunlar yani ikincil kitlelerin (subordinate masses), hâkim grupların hâkimiyet sistemini ve bunun sosyal mantığını içselleştirmeleri gereğinden bahseder. Bu içselleştirme hâkim grupların oluşturduğu ideoloji ile olur. Böylece belirli bir bilgi ve değerler sisteminin yaratılması ve bunların evrensel değerler sistemi olduğuna (Forgacs, 2018: 249) daha da önemlisi bu değerlerin kendi yararlarına olduğuna ikincil sınıf ve grupların ikna edilmesi gerekir.

Gramsci (1978: 196) ideolojiyi ise, “yönetilenlerin yönetenlere itaat etmelerini sağlayacak en az dirençli ya da akla en uygun çizgiyi bulmak” olarak tanımlar. Oluşturulan bu ideolojinin en önemli işlevi, kültürel-toplumsal bir birlik yaratılarak kolektif bir iradenin doğması ve ortak duyuya ulaşılmasıdır. Yani toplumda pratik bir davranış ve istem yaratan, rıza yaratan bir ideoloji olmalıdır (Gramsci, 1966: 59). Böylece toplumun kendiliğinden, gönüllü bir şekilde kabul ettiği hegemonya doğar (Bates, 1975: 353). Devlet, ordu ya da bürokrasi ile güç üzerinden değil ideoloji-kültür politikası üzerinden toplumsal rıza sağlanmış olur. Dolayısıyla Gramsci’de (1978: 115) siyasi liderlik özellikle siyasal toplumla kaynaşan bir sivil toplum temelinde ideolojik, entelektüel, ahlaki ve dini kurgu dolayısıyla bir kimlik inşası içerir.

Türkiye’de Erken Cumhuriyet yönetimi de tarihsel koşulların uygun bir zemin yaratması nedeniyle oldukça iddialı bir çaba içinde olmuş, bireyi, toplumu, kültürel yapıyı ve devleti yeniden kurgulamayı-dönüştürmeyi amaçlamış ve temelde yeni bir kimlik inşası amaçlamıştır. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi kendini bütünsel bir toplumsal değişim projesi olarak kurgulamıştır. Özellikle 1930’larda bu süreç total bir dönüşüm ve inşa sürecine evrilmiştir. Bu süreç, siyaset, ekonomi, hukuk, din, eğitim vb. alanlarda kurumsal-yapısal düzenlemeler yanında yeni bir millet, halk ve kültür oluşturma amacıyla ideolojik-entelektüel nitelik de taşımıştır.

Cumhuriyet yönetimi, ideolojik-entelektüel temelini *modernleşme-batılılaşma* üzerinden kodlamıştır.⁷ Laiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık olarak ifade edilen Cumhuriyet inkılapları ile devletin üzerinde inşa edileceği değerler belirlenmiştir. Kemalizm özellikle M. Kemal’in ölümünden sonra 1939-46 yılları arasındaki Milli Şef döneminde resmi devlet ideolojisi olmuştur. Böylece Cumhuriyet yönetimi, devleti dönüşüme uğratarak yapısal olarak yeniden kurgularken de toplumu dönüştürmeye çalışırken de Batılı modern değerleri esas almış, var olan toplumsal değer ve

normları göz ardı etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi temelde bir modernleşme-Batılılaşma çabası olarak ifade edilir.

Aslında Osmanlı devletinde Tanzimat Fermanı’nın ilanından itibaren birçok alanda yapılan reformlar modernleşme-batılılaşma olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı devletinin zayıflamaya başladığı dönemde devleti kurtarmak için kısmi olarak başlayan reformlar, cumhuriyet yönetimiyle modernleşme-batılılaşma temelinde bütünsel bir dönüşüme evrilmiş ve bu hedef çerçevesinde öncelikle Osmanlı hegemonyası ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet hegemonyası temelde bir karşı hegemonya olarak konumlanmıştır.

2.1. Bir Karşı Hegemonya Olarak Cumhuriyet Yönetimi

Gramsci’ye (1966: 63) göre, hegemonya oluşumunda amaç mutlak bir yeniliği hayata sokmak değil, daha önce var olan bir etkinliğe eleştirel ve yeni bir nitelik kazandırmaktır. Cumhuriyet rejimi kendi hegemonyasını, Osmanlı yönetiminin son döneminde kısmen uygulanan batılı-modern değerler üzerinden kurgulamıştır. Yönetilenler söz konusu değerlere aşına olsa da aslında bu değerler tamamen yeniyi temsil etmiştir.

Diğer taraftan Gramsci’ye göre, her egemen güç, kısmen kendi hâkimiyetinin kurucusu olacak biçimde karşı hegemonik güçlerle hesaplaşmak zorunda kalır” (Williams, 1990: 90). Cumhuriyet yönetimi de muazzam bir hegemonyayı temsil eden Osmanlı hegemonyası yerine kendi hegemonyasını kurmaya çalışmış ve temelde Osmanlı hegemonyasına bir karşı hegemonya olarak konumlanmıştır.

Erken Cumhuriyet yönetimini bir karşı hegemonya olarak anlayabilmek için Osmanlı hegemonyasına göz atmak gerekir. Altı yüzyıl süren Osmanlı devleti, siyasal meşruiyetini iki kaynağa dayandırmıştır. Türk-Oğuz geleneksel çerçevesi ‘örf-töre’ ve İslam çerçevesi ‘İslam hukuku-şeriatı’ birbirini tamamlayacak şekilde bir arada temellendirilmiş ve güçlü bir hegemonya kurulmuştur.⁸ Siyasal ihtiyaçlara göre kurgulanan bu süreçte, bazen örf ön plana çıkarken bazen de şeriat ön plana çıkmıştır. Ancak İmparatorluğun çöküş sürecindeki son döneminde siyasal meşruiyet büyük ölçüde artık İslam’a dayanmıştır. Buna göre Osmanlı devleti kendini siyasi meşruiyet unsuru olarak, kurumsal olarak, kolektif kimlik olarak (millet, ümmet anlayışı), devletle toplum arasında ara mekanizma olarak (tarikât ve cemaatler) ve etnik köken olarak⁹ İslam üzerinden kurgulamıştır.

⁷ M. Kemal’e göre batıcılık batıya rağmen bir batıcılık, kendine özgü bir batılılaşmadır (Timur, 1968: 99; İnel, 2002: 23). Dolayısıyla Kemalizm eklektik bir ideoloji olmuştur. Çelik (1998) (<https://birikimdergisi> ...) söz konusu durumu, eklenme süreçlerinin çoğulluğu üzerinden Kemalizm’in hegemonik performansı olarak yorumlar.

⁸ Bu konuda bakınız: Altuntaş Duman Nezahat (2023), “Osmanlı Devleti’nde İktidarın Meşruiyeti Üzerine”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:78, Sayı: 4, 663-686.

⁹ Osmanlı devletinde, Osman Bey’in atasının Süleyman Şah’a dayandığı, onun da Hz. Nuh’un oğlu Yafes’e kadar gittiği anlayışıyla karşılaşırlar (Timur, 1994: 73).

Böylece Osmanlıda İslam hem yöneten hem de yönetilen katında varlık bulmanın ve kendini ifade etmenin en önemli unsuru olmuştur. Güçlü devletle desteklenen bu hegemonya, devlet güçlü olduğu sürece varlığını korumuştur. Bu nedenle, M. Kemal 1919-1922 tarihleri arasındaki milli mücadele sürecinde halkı seferber etmek için çoğu zaman İslam'ı temel almıştır. Ancak Timur'un (1968: 92) deyişiyle Milli mücadelenin ideolojisi, "Türk Devriminin" ideolojisi olmamıştır.

Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı mirasına yönelik karşı hegemonik söylemi, Osmanlı devletinin hegemonyasını İslam üzerinden kurgulaması nedeniyle din-İslam karşısında konumlanmıştır. Cumhuriyet yönetimi bu bağlamda önemli adımlar atmıştır:

1. *İslam'ın siyasal meşruiyet unsuru olmaktan çıkarılması*: Cumhuriyet rejiminin ilk yapmaya çalıştığı şey, siyaseti din-İslam'dan arındırmak olmuştur. Bu amaçla, 3 Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılması; 11 Nisan 1928'de "devletin dini İslam'dır" ibaresinin anayasadan çıkartılması; 1924 Anayasa'sının 26. Maddesinde TBMM görevleri arasında yer alan "ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi" (şeri hükümlerin uygulanması) ifadesinin çıkarılması; cumhurbaşkanının yemin ederken "vallahi" yerine "namusun üzerine söz veririm" ifadesinin kullanılması karara bağlanmıştır. Bütün bu düzenlemeler, 5 Şubat 1937'de "Türkiye Cumhuriyeti laikdir" maddesinin anayasaya girmesiyle desteklenmiştir.

2. *İslam'ın kurumsal olarak etkisinin ortadan kaldırılması*: Bu amaçla öncelikle 3 Mart 1924'de Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılarak Şeriye Mahkemeleri kapatılmış dolayısıyla Şeyhülislamlık makamı ve Şeriye vekâleti son bulmuştur. 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (öğretimin birleştirilmesi kanunu) (3 Mart 1924) ile dini eğitim ve medrese eğitimi ayrımı kaldırılmıştır. Latin alfabesi 1 Kasım 1928'de kabul edilmiştir.

Cumhuriyet rejimi siyaset, eğitim, hukuk, ekonomi gibi bütün toplumsal kurumlarda İslam'ın etkisini kırmaya çalışırken İslam'ı da bir toplumsal kurum olarak yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Öncelikle Batılılaşma çabalarını engelleyeceği düşüncesiyle İslam çağdaştırılmak istenmiş, İslam'ın modern, "akla, fenne, ilme ve mantığa uygun" bir niteliğe kavuşması amaçlanmıştır. Bu nedenle İslam öncelikle bilimsel olarak düzenlenmeye ve yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte, yapılmaya çalışılan diğer bir önemli çaba da İslam'ın Arap etkisinden kurtarılarak Türkleştirilmesi, *milli bir din* yaratılmaya çalışılmasıdır. Bu amaçla, 1927'de hutbelerin Türkçeleştirilmesini 1932'de ezan, sala ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi izlemiştir.¹⁰

¹⁰ 1932-1950 yılları arasında ezan Türkçe okunmuştur (Tunçay, 2002: 94).

Cumhuriyet döneminde oluşturulmaya çalışılan İslam algısı aynı zamanda *kişiselleştirilmiş bir İslam'dır*. Gökalp (Durkheim'den etkilenecek) dinin kaçılmaz bir sosyal olgu olduğunu kabul eder. Ancak M. Kemal, İslam'ı kalplere ve mabetlere hasreder (Turan, 1982: 19).

Diğer taraftan Cumhuriyet yönetimi daha 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığını kurarak *devlet kontrolünde* bir İslam amacını gerçekleştirmiştir. Böylece söz konusu düzenlemelerle laiklik topluma yerleştirilmeye çalışılmıştır.

3. *İslam'ın kolektif kimlik olmaktan çıkarılması*: Cumhuriyet rejimi, Osmanlı toplumundaki "millet anlayışı"¹¹ yerine ulus inşası çabası içinde olmuştur. Toplumun dini değil modern ilkelere göre örgütlenmesi amaçlanmıştır. Böylece Batılı modern toplumların kendi tarihsel kapitalist gelişmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus devlet ve "ulus anlayışı", Cumhuriyet Türkiye'sinin de evrensel bir gerçekliği olarak topluma yerleştirilmeye ve bunun üzerinden bir birlik-bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece Osmanlı devletinin son dönemlerinde, devleti kurtarmak için başvurulmuş ideolojiler arasında olan milliyetçi-Türkçü düşünce, Cumhuriyetle birlikte planlı bir program ile topluma yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kemalist milliyetçilik temelde bireysel ve toplumsal düzeyde önemli bir aidiyet bağı-kimlik olan İslam karşısında ve ona alternatif olarak kurgulanmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı yönetiminden en büyük farkı, toplumdaki kültürel çeşitliliğin meşruiyetini kaybetmesi ve artık bu çeşitliliğin bir tehdit olarak görülmesidir. Din, mezhep, etnik, cinsiyet vb. anlamdaki farklılıklar son bulmuş ve dönemin moda kavramı ile vatandaşlık kavramı içinde 'Türk ulusu' adı altında tüm farklılıklar budanmış ve bir *Türk kimliği* yaratılmaya çalışılmıştır. Zürcher'e (2002: 50) göre, Kemalist milliyetçiliğin en önemli özelliği, Z. Gökalp, Y. Akçura ve A. Ağaoğlu ile bir ölçüde A. Rıza ve A. Cevdet tarafından paylaşılan, İslam'ın milli kimliğin bir unsuru ve önemli bir toplumsal birleştirici olduğu düşüncesinden ayrılmış olmasıdır.

4. *İslam'ın devletle toplum arasında ara mekanizma konumunun sonlandırılması*: Milliyetçilik ilkesi aynı zamanda halk arasında siyasi bir bilinç yaratmayı amaçlamış ve devletle halk arasındaki bağı İslam üzerinden değil milliyetçi siyasal bilinç üzerinden olması istenmiştir. Bu amaçla bütün tarikatlar kapatılmış ve ümmet anlayışı önemini kaybetmiştir. Ümmet anlayışı yerine halk anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

¹¹ Dini ve etnik farklılıkların yoğun olduğu Osmanlı imparatorluğunda, söz konusu farklılıkların varlıklarını devam ettirmesi temeline işleyen özgün bir millet sistemi kabul edilmiştir. Buna göre, din-mezhep farklılıklarına sahip toplumsal unsurlara, devlet otoritesini kabul etmeleri ve vergi yükümlülüğü karşılığında kültürel (din, dil, eğitim) alanda ve özel hukuk çerçevesinde özerklik tanınmıştır.

5. *Etnik kökenin İslam üzerinden tanımlanmasının son bulması*: M. Kemal Türk kimliğini, İslam dışı bir bağlamda kurgulamış ve Timur'un (1994: 196-197) ifadesiyle, Yafes'ten Ergenekon'a geçilmiştir. Böylece Osmanlı devletinin kendini Nuh'un oğlu Yafes'in torunları olarak gören anlayış erken Cumhuriyet döneminde yerini daha sonra Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi ile somutlaşan 'Orta Asya'dan çıkarak Anadolu'ya gelen ve bütün dünyaya medeniyet getiren "Türk ulusu" anlayışına' bırakmıştır. Ancak söz konusu argümana paralel olarak Yunanlı ve Ermeni söylemlerine karşıt bir duruşla Türklerin "Anadolu'nun yerli halkı" olduğu görüşü de dile getirilerek çelişkili bir etnik kimlik tanımı inşa edilmiştir.¹²

Sonuç olarak, öncelikle modern, milli, siyaset dışında ve devlet kontrolünde bir İslam anlayışı kurma çabası ile yeniden kurgulanmaya çalışılan İslam, Türk ulusunun kurucu unsurlarından biri olarak görülmemiştir. Cumhuriyet döneminde, moda olan millet ve milliyetçilik anlayışı, İslam karşısında temel bir alternatif olarak düşünülmüştür (Ağaoğulları, 1987: 194).

Gramsci'ye (2011: 198) göre, "Dinsel sadakat, büyük siyasal ve ahlaki kriz dönemlerinde daha keskin ve yoğun hale gelir". Düşünür, Batılı devletlerde dinin konumunun iki şekil aldığını belirtir. İlki, Avrupa'da olduğu gibi dinin yerinden edilmesi, ikincisi ise Amerika'da olduğu gibi Cizvitliğin (Hıristiyanlığın) dönüştürülüp ulusallaştırılmasıdır (Gramsci, 2012b: 78). Erken Cumhuriyet döneminde önce toplumdan dışlanmaya çalışılan İslam daha sonra dönüştürülerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Gramsci'ye göre, belirli bir tarihsel dönemde kitleler arasında çoğunlukla yaygın olan bir dünya görüşü yani çokluğun¹³ felsefesi olarak ortak duyu, bilimin yeniliklerini kabul etmediği ve din ile koşullandığı için gerici bir dünya görüşüdür (Liguori, 2013: 48-49). Ancak ortak duyu, hegemonyanın bir parçasıdır. Çünkü hegemonya, kitlesel bir ideoloji ile var olan ortak duyuya son verilerek yeni bir ortak duyu üretme sorunudur (2013: 52) ve din, ortak duyu oluşumunun bir parçasıdır.

Diğer taraftan Gramsci (2011: 199), "Katolik radikal" yani "Katolik siyasal tipi" yaratmak gerektiğini belirtir. Buna göre, Cumhuriyeti ve demokrasiyi kabul etmek; din ile siyaset arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmak amacıyla papazdan yalnızca dinsel bir rehber değil aynı zamanda siyasal-iktisadi alanda toplumsal

¹² Bu dönemde bazı kurumlara verilen Sümerbank, Etibank gibi isimler söz konusu düşünce yapısını yansıtır.

¹³ Gramsci'ye (1967: 51) göre çokluk sınıf ya da sosyal grubu olmayan bu nedenle olumsuz algılanan belirsiz sosyal bireylerdir.

rehber yaratarak kitleleri bu bağlamda örgütlemeyi gerektirir. Din adamları, protestan ülkelerde ve daha yakın bir zamanda Latin Amerika ülkelerinde kurtuluş teolojisi teorisiyle siyasal meşruiyetin sağlanmasında önemli rol oynamıştır (Doğan, 2009: 207).

Cumhuriyet yönetimi dini nitelik taşıyan kişi ve kurumları siyaset ve toplumdaki çıkarılmaya çalışmıştır. Bu tutum, rejimin ideolojik kurgusunun halka yayılmasını mümkün kılmamış dolayısıyla hegemonya inşasını oldukça zorlaştırmıştır. Daha da önemlisi, Cumhuriyet yönetimi, İslami temele dayanan Osmanlı hegemonyasını ortadan kaldırmaya çalışırken paradoksal olarak İslam çerçevesinde yoğunlaşmış ve karşı hegemonya konumundan sıyrılıp gerçek anlamda bir hegemonya niteliği kazanamamıştır. Öte yandan, Cumhuriyet yönetimi bütün bu çabalara rağmen aslında bir karşı hegemonya olarak da çelişkili görünmektedir. Zira Cumhuriyet yönetimi, toplumda ve kurumsal düzeyde İslam'ı tasfiye etmeye çalışırken İslam toplumda ve yönetim anlayışının-mantığının derinliklerinde yedekte kalmaya devam etmiştir. Bu durum, İslam'ın toplumdaki ideolojik konumlanmasını hızlandırmıştır.

2.2. Her Şeye Rağmen İslam'ın İdeolojik Konumlanması

Gramsci kolektif insanın anlam dünyasında dinin önemli olduğunu belirtir ve bunu "*din halkın felsefesidir*" şeklinde ifade eder. Yazara göre, doğrudan bir ütopya yaratmadan, hegemonyanın temel düşüncesi olan 'çelişkilerin ortadan kalkacağı yeni bir dünyadan' bahsedilemez. Din ise, Gramsci'ye göre, tarihteki en büyük ütopyadır (Gramsci, 2018: 86-87). Çünkü ortak duyunun önemli bir unsuru, halk arasında yaygın olan dindir.

Cumhuriyet rejimi, toplumda laikliği temel ilke olarak belirlemesine, milliyetçiliğin de bu ilke doğrultusunda İslam dışında kodlanarak İslam'ın yerine "Türk" kimliğini koyma çabasına rağmen uygulamaya bakıldığında, paradoksal olarak İslam'ın hala yönetim mantığının derinliklerinde yedekte bekleyen bir unsur olduğu görülür.

Öncelikle Ortodoks İslam'ın devlet yapısındaki uzun süreli etkisi nedeniyle, Cumhuriyet rejimi de *Sünni Ortodoks İslam'ı* temel almıştır. Diğer taraftan, milliyetçiliğin din üzerinden kodlandığı, bütün Müslümanların etnik kimliği fark etmeksizin Türk milletine dâhil edildiği görülür. Müslümanların Türk, Müslüman olmayan gayrimüslimlerin ise Türk olarak kabul edilmemesi halk ve yönetim katında zımnen kabul görmüştür. Böylece ulus inşa sürecinde kurgulanmaya çalışılan "Türk milleti" temelde Müslümanlardan oluşmuştur. Bu kurgunun içinde gayrimüslimler yoktur. Laiklik ilkesine rağmen, İslam'dan çıkmak Türklükten çıkmak olarak algılanmış ve Türk vatandaşlığı zihinlerde

İslam temelinde kodlanmıştır.¹⁴ Böylece her ne kadar “*ümme*t” anlayışı hukuksal düzenlemelerle toplumdan silinmeye çalışılsa da Türk vatandaşlığı toplumsal hafızada *ümme*t mantığı üzerine temellenmiştir.

Cumhuriyetin halkçılık ilkesinin temelinde de *ümme*t anlayışının izlerini görmek mümkündür. Türklerin imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir toplum olduğu şeklindeki halkçı düşünce Mardin’in (1995: 144) işaret ettiği gibi aslında bütün farklılıkları ortadan kaldıran, Allah katında herkesi eşitleyen ve kaynaşmış bir kitleyi ifade eden Osmanlı’nın *ümme*t anlayışının yansımalarını taşımaktadır.

Nüfus mübadelesi sürecinde karşılaşılan durum söz konusu düşünce yapısının bir devamı niteliğindedir. Grek alfabesiyle Türkçe yazan Hıristiyan Gagavuzlar Türkçe konuşmalarına ve kendilerini Türk olarak tanımlamalarına rağmen göçmen olarak ülkeye kabul edilmemişlerdir. Türkçe bilmeyen farklı etnik kökenlere sahip Müslüman Boşnak ve Pomaklar ise göçmen olarak Türkiye’ye kabul edilmiştir (Yıldız, 2001: 135). Yani Yunanistan’la nüfus mübadelesi gerçekleştirilirken yine İslam (*ümme*t) anlayışının –sistemik olarak uygulanan bilinçli bir politika olmasa da- önemli bir kıstas olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet rejimi ekonomiye önem vermiş ve erken sayılabilecek bir tarihte, 17 ŞUBAT 1923’de İzmir İktisat Kongresini toplamış, Misak-ı İktisadi kararı almıştır. Kurtuluş Savaşı ile verilen ulusal bağımsızlık savaşını ekonomi alanında da vermek isteyen Cumhuriyet yönetimi, liberal bir ekonomi politikası benimsemiş ve özel sektörün gelişmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet yönetimi, ekonomide milli bir burjuvazi yaratmayı çalışırken pratikte yapılan aslında sermayenin Müslümanlaştırılması olmuştur.

Mustafa Kemal’in yeri geldiğinde siyasal alanda dini-İslami argümanlar da öne sürdüğü görülmüştür. Örneğin komünizm-Bolşevizm konusundaki sorulara, ‘dini ananelerimiz komünizmin-Bolşevizm’in kabulünü engeller’ şeklindeki cevap bu örnekler arasındadır (Timur, 1968: 128).

Böylece Kemalist rejim, İslam’ı toplumsal ve kurumsal alandan tasfiye etmeye çalışırken İslam yönetim mantığının derinliklerinde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi bir karşı hegemonya olarak da çelişkili görünmektedir. Zira İslam, siyasetin ve toplumun merkezinde yer alamaya devam etmiştir. Bu durum özellikle devlet-toplum ilişkisinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Toplumda zaten varlığını sürdüren İslami düşünce yapısı önemini

arttırmış, Cumhuriyet kadroları, bütün çabalarına rağmen, İslam’ın toplumsal varlığını zayıflatamadığı gibi, İslam’ın siyasal boyutta hareketlenmesine yani II. Abdülhamit döneminde başlayan *İslam’ın siyasallaşmasının* hızlanmasına da engel olamamıştır. Çünkü Cumhuriyet rejimiyle birlikte, İslam’ın, merkeze karşı siyasal muhalefet olma niteliği güçlenmiştir. İslam’ın, siyasal alanda meşruiyet unsuru olarak ve devlet yapılanmasında son bulmasına karşı toplumsal tabanda kültürel ve siyasal gücü artmıştır. Böylece Kemalizm, söylemlerinde İslam’ı toplumun her alanından çıkarmayı amaçlamasına rağmen pratikte bu gerçekleşmemiş ve İslam siyasal ve toplumsal alanda varlık bulmaya devam etmiştir. Daha da önemlisi, İslam toplumda oluşturulmaya çalışılan hegemonyaya karşı bir mücadele ruhu olarak konumlanmıştır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet rejimi, tamamen topluma yabancı Batılı-modern değerler temelinde sert bir laiklik ve Türk milliyetçiliği çerçevesinde kurumsal, toplumsal ve kültürel bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak söz konusu değerler toplumda zemin bulamamış, Cumhuriyet hegemonyasının entelektüel konumlanması başarı kazanamamıştır. Gramsci (1966: 60) de bu durumu “... Kemal’in reformlarını kabul etmeyen Türkler ...” olarak ifade eder. Bunun en önemli nedenini Gramsci (2011: 274), İtalya’da burjuva devriminin sıkıntısını anlatırken dolaylı olarak erken cumhuriyet rejimi için de cevaplar. Buna göre, “İtalya’da burjuva devrimi ulusal deneyim temelinde değil, başkalarının deneyimleri temelinde değerlendirilmiş bir rasyonel entelektüel şema (olarak) uygulanmak istenmiştir”.

Bir toplumsal sınıfın ya da grubun hegemonyasını kurabilmesi için siyasi lider öncülüğünde oluşturulan ideoloji-inanç sisteminin bütün topluma yayılarak kitlelere ulaştırılması ve *toplumun bu ideolojiye eklemenebilmesi* gerekir. Yani hâkim grubun ideoloji-öğretisinin halkın geneli tarafından geçerli, doğru, haklı bulunması ve bunun ortak bir kavrayışa yani “*ortak duyuya*” dönüşmesi önemlidir. Yönetilenler egemen grubun öğretilerini kendi istekleri ya da çıkarlarının yansıması olarak görüp o düzeni meşru ve doğal kabul ediyorlarsa, egemen grubun ya da grup ittifaklarının öğretileri ortak duyu haline gelmiş dolayısıyla hegemonya kurulmuş demektir. *Çünkü bir iktidar, insanlar meşruiyetine inandıkları için değil, inançları açısından haklı gösterilebildiği için meşrudur* (Beetham 2013: 11). Ancak Cumhuriyet yönetimi kendi ideoloji-öğretisi çerçevesinde ortak duyu oluşturamamış dolayısıyla inandırıcılığını sağlayamamış ve toplumda sınırlı bir kitleye karşılık gelebilmiş, çoğunluğa hitap edememiştir. Böylece Cumhuriyet yönetimi hegemonya kurma sürecinde entelektüel olarak da başarılı olamamıştır. Bu sonucun en önemli nedenlerinden biri, kendi toplumsal deneyimleri dışında bir ideoloji-entelektüel çerçeveyi temel almasıdır. Ancak bu sonucun diğer bir nedeni de hegemonyanın kurgulanmasında ve topluma

¹⁴ Bu bağlamda verilebilecek bir örnek, 1928’de Bursa Amerikan Kız Kolejinde Miralay Talat Bey’in kızı, Yüzbaşı Namık Bey’in kızları ve Kardeş Gazetesi sahibi Necdet Beyin kızının kolejdaki öğretmenlerinin telkinleriyle Protestanlığı kabul ettiklerinin ortaya çıkması olayı ve sonrasındaki gelişmelerdir. Tartışmalar sonunda kolej kapatılmıştır (Koçak, 2002: 381).

yayılmasında en önemli unsur olan cumhuriyetin organik aydınlarının yeterince güçlü olmaması ve rejimin ideolojisinin bir kültür politikasına dönüştürülememesidir.

2. Cumhuriyet Aydınları ve Hegemonya Çarkları

Gramsci'ye (2011: 166) göre, aydın en geniş ifadeyle üretim, kültür ve siyasal alanda örgütleyici işlev gören tüm toplumsal kitledir. En homojen ve geniş aydınlar fraksiyonunu ilkokul öğretmenlerinden üniversite profesörlerine eğitimciler oluşturur. Gramsci (2011: 201) Amerikan örneğinde, kiliselerin ruhban sınıflarının da bir parti ya da yayın organlarının olmadığı durumlarda kamuoyu işlevi gördüğünü belirtir. Avukat ve memurlar ise zamanın modern aydınlardır (Gramsci, 2012b: 265).

Hegemonya oluşum sürecinde, entelektüel düzeyde, öncelikle halk yığınları arasından seçkinler-aydınlar çıkarılmalı (Gramsci, 1966: 61, 75) ve ülkenin bütününe yayılan bir aydın bloğu oluşturulmalıdır. Bu çerçevede entelektüel liderlik dikkati çeker (Gramsci, 2011: 180). Aydınların önemi ise, onların halkla temas halinde olmalarından kaynaklanır. İktidarın dünya görüşünün yığımlara aktarılması ve benimsetilmesinde aydınlar etkilidir. Ancak aydının, duygu ve tutkuları harekete geçiren söz ustalığı yetmez. Bu durumda aydın sadece uzmandır. Aydınlar, oluşturulan ideoloji-kültürü sosyal yaşamın her alanına hatta gündelik yaşama kadar sokmalı, kendi öz kanıtlarını bıkmadan yorulmadan tekrarlamalı, pratik hayata yapıcı, örgütleyici, "sürekli ikna edici" olarak karışmalıdır (Gramsci, 2012: 265). Böylece iktidarın zora başvurma ihtiyacının azalması büyük ölçüde organik aydınlar tarafından sağlanmış olur.

Bu bağlamda "hegemonya çarkları" önemlidir. Bu siyasal kurumlar, sistemin organik aydınlarının hegemonik düşünce ve ideolojilerini kitlelere benimsetme ve kabul ettirme araçlarıdır. Siyasi partiler ve seçim sistemleri, eğitim kurumları, basın, edebi eserler ve kiliseler bu anlamda önemlidir. Aslında kamuoyunu doğrudan ya da dolaylı yollarla etkileyen ya da etkileyebilecek her şey buna dâhildir. Ancak bu süreçte eğitim-öğretim alanı özellikle önemlidir.

Eğitim-Öğretim

Eğitim çeşitli basamaklarda aydın yetiştirmeye yarayan bir araç (Gramsci, 1967: 26) olması yanında topluma hegemonik söylemi yaymanın da önemli bir unsurudur. Gramsci (2011: 189-190) eğitimin önemini, "Her düzeydeki eğitim faaliyeti her dereceden aydın için iktisadi akımdan da büyük öneme sahiptir" şeklinde ifade eder. Bu süreçte en önemli adım, aydınlar için bir eğitim programı oluşturulmasıdır.

Cumhuriyet yönetimi, yukarıda belirtildiği gibi, seçim sistemi, siyasal partiler ya da din kurumunu hegemonya inşa sürecinde etkin kullanamamasına

karşın toplumu modern ilkelerle yeniden şekillendirmenin eğitim yoluyla mümkün olacağını anlamış ve eğitim alanını oldukça etkin bir şekilde araçsallaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede öncelikle diğer alanlarda olduğu gibi modern, laik, milli ve kontrol altında bir eğitim alanı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet rejiminin eğitim konusunda yaptığı ilk icraat Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) yani öğretim birliği ilkesinin kabul edilmesi olmuştur. Kanunla birlikte mektep-medrese ikiliği yani dini eğitim ve mektep eğitimi ayırımı kaldırılmıştır. Bu kanunun diğer bir önemli sonucu da Osmanlı devletinin organik aydınları olan ulemanın (geleneksel-dini aydınlar) yeni kurulan toplumdan tasfiye edilmesidir. Organik aydın ve geleneksel aydın ayırımı yapan Gramsci (1966: 26,34), hegemonya oluşum sürecinde yeni grubun, geleneksel aydınları "ideolojik olarak" kendine dönüştürme ve kazanma savaşı vererek sisteme entegre etmeye çalıştığını belirtir. Ancak Cumhuriyet rejimi geleneksel aydınlara güvenmemiş ve kurulan yeni sistemden çıkarmıştır.

Eğitim alanında önemli bir diğer düzenleme *İstanbul Darülfünununun* kapatılarak İstanbul Üniversitesi olarak açılmasıdır. Temel amaç üniversite ile Cumhuriyet devrimleri arasında iş birliği kurmak ve ülke sorunlarının çözümüne ortak etmek olarak ifade edilmiştir. Osmanlı'nın İstanbul Darülfünunu bir cumhuriyet üniversitesine dönüştürmek sembolik bir anlam ifade ettiği gibi Tevhid-i Tedrisat uygulamasının üniversite ayağını oluşturmuştur. Söz konusu düzenlemeler üniversiteyi siyasal otoritenin denetimine sokmuş, mali, idari ve bilimsel özerklik son bulmuştur (Cumhuriyetin 75. Yılı,1999: 137).

1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleştirilen Harf İnkılabı, eğitim alanında oldukça radikal bir uygulama olmuştur. Böylece Cumhuriyet rejimi açılan yeni sayfaya rejimin ideolojisini hafızalara kazıyabileceğini düşünmüştür. 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Milli Eğitim Bakanlığı denetiminde ülkenin genelinde Millet Mektepleri açılmış ve geniş kapsamlı bir halk eğitimi başlatılarak halka okuma-yazma öğretilmiştir. M. Kemal'in başöğretmen olarak açıklandığı bu süreçte, Ekim 1928-Nisan 1929 tarihleri arasında 800.000 kişi okur-yazar olmuş, bu oran 1936'da 2.546.051'i bulmuştur (Cumhuriyetin 75. Yılı,1999: 87). Bu sayıların söz konusu dönemdeki ülke nüfusu düşünüldüğünde oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Halk Mekteplerinin yayın organı olan "halk dergisi" halkı eğitme yanında, söz konusu mekteplerin meşruiyetini sağlama aracı olmuştur. Yine Millet Mektepleri bünyesinde kurulan halk yatılı dershanelerinde, 12-18 yaşlarındaki çocuklara eğitim verilerek 'modern cumhuriyet vatandaşları' yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Kentlerde örgün eğitimle halkı rejime yakınlaştırma çabaları, kırsal alanda halkevleriyle yapılmaya çalışılmıştır. CHP'nin üçüncü kurultayında kendini fesheden Türk Ocaklarının yerini halkevleri (halkodaları) almıştır. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in ifadesiyle halkevleri yetişkin eğitimi ve kültürel gelişme sağlayarak ulusu sınıfsız katı bir kitle haline getirmeyi (Toksoy, 2007: 32) yani milli birlik ve beraberliği sağlamayı amaçlamıştır. Halkevleri, Kemalizm'in halkla bağlarını güçlendirme ve inkılapları anlatma yolu; halkı gündelik hayatın içinde şekillendirme, inşa etme aracı olmuş ve köylü ile aydın arasında köprü olarak düşünülmüştür (Kardaş 2014: 413). Halkevleriyle köylü çocuklarının özellikle uygulamaya yönelik eğitim verilerek meslek öğrenmesi ve köyde kalarak köyün kalkınmasına katkı sunmaları amaçlanmıştır. 1932-1950 döneminde 478 halkevi, 4322 halk odası açılmıştır (Tarhan'dan aktaran Özacun, 1996: 91). Oldukça yüksek sayılabilecek bu sayılar rejimin bu konudaki kararlılığını göstermiştir.

“Dil, Edebiyat Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycüler, Tarih ve Müze” olarak dokuz farklı şubeden oluşan halkevleri yayın faaliyetleri de gerçekleştirmiştir. Özellikle Ankara'da çıkarılan *Ülkü* ve İstanbul'da çıkarılan *Yeni Türk Dergisi* bu anlamda önemlidir (Özer, 2010: 50). Halkevleri 1944 yılına kadar yaklaşık 50 dergi çıkarmış (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1949: 10) vatandaşlara 'kültürel değerlerimizi öğretme' adı altında kitap çalışmalarında da bulunmuştur.

Rejim ideolojisinin halka benimsetilmesi amacıyla oluşturulan halkevlerinin yerini İnönü döneminde köy enstitüleri almıştır. Köy enstitülerinde de aynı mantık geçerli olmuş, köy çocuklarını eğitip tekrar köye göndererek köy öğretmenleri yetiştirmek amaçlanmıştır. Böylece köylüyü yakından tanıyan ve onunla etkileşim içinde olabilecek yeni bir (öğretmen) aydın grubu oluşturmaya çalışılmıştır.

Hasan Ali Yücel köy enstitülerinin işlevini “devrimleri köylere götürecek adam yetiştirmek” olarak açıklar. Buna göre, İmam, ümmet devrinin bu işlevi yerine getiren adamdır. İnsanın doğumunda kulağına ezan okuyan, vefat ettiğinde mezarında dua okuyarak telkin veren imam, doğumdan ölüme kadar insanlar üzerinde etkindir. Köy enstitüleri ile imamın yerine devrimci düşüncenin adamı yerleştirilmek istenmiştir (Bozdemir, turkoloji.cu.edu.tr (14.02.2016): 1). Köye faydalı olabilecek diğer meslek erbabını da yetiştirmek amacındaki enstitüler, köyde hayvancılığın, arıcılığın, tarımın, sebzeçilik ve meyveciliğin bilinçli teknoloji kullanılarak yapılması ve yaygınlaşmasını amaçlamış (Gökçora, 2007:1-3; Kapluhan, 2012: 26) böylece köylüyü eğiterek kalkındırmak hedeflenmiştir.

Söz konusu uygulamalarla kırsal alanın da rejimi benimsemesi amaçlanmıştır. Gramsci'ye (2011: 173) göre şehir ve taşra arasındaki bağlantı önemlidir. Fransız siyasetinde bu durum açıkça görülür ve bu özellik Fransa'da burjuva devriminin yarattığı hegemonyanın başarısının en önemli nedenidir. Ancak halkevleri ve köy enstitüleri uygulamaları geçmiş silerek, toplumun dinamiklerini göz ardı ederek, merkezdeki elitlerin belirlediği ilkeler çerçevesinde, tepeden inme bir çaba ile halkı kurgulamaya çalışmıştır. Zürcher'in (2002: 60-61) deyişiyle aslında halkevleri ve köy enstitüleri temelde devletin toplumu görme biçimi ve ıslah etme fikrinin göstergesidir. Bu nedenle halkevleri ve köy enstitüleri uygulamaları toplumda yeterince karşılık bulamamış ve pratikte beklenen başarı sağlanamamıştır. Böylece Cumhuriyet rejimi eğitim konusuna önem vermesine rağmen kentlerde sınırlı ölçüde bir hareketlilik sağlamış özellikle kırsal alanda yetersiz kalmıştır. Bu durum, Cumhuriyet rejiminin hem kendi aydınlarını yetiştirmesini engellemiş hem de ideolojisini halka ifade etmesini zorlaştırmıştır.

Yayın Faaliyetleri

Gramsci (2012b: 66, 230), aydınların nasıl çalışacağını anlatırken, onların düzenli yayın faaliyetlerine katılması gereğinden bahseder. Yayınevleri, siyasi gazeteler, bilimsel, edebi, filolojik, popüler her türlü yayın, farklı dergiler, dini yayınlar bunlar arasındadır. Buna göre aydınları harekete geçirecek tipik dergiler etrafında kültürel bir grup oluşturulmalıdır.

Cumhuriyet yönetimi kuruluşundan itibaren yayın faaliyetlerini birer araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Daha Milli Mücadelenin başında 1919 yılında M. Kemal'in ilk yazısını bizzat kendisinin yazdığı *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, hükümetin ve CHP'nin görüşlerini yansıtmıştır (Topuz'dan aktaran Görmez ve Çetin 2018: 54). M. Kemal, Ocak 1924 gibi erken bir tarihte Hüseyin Cahit (Tanin), Ahmet Emin (Vatan), Hüseyin Şükrü (Tercüman-ı Hakikat) ve Necmettin Sami (Akşam) gibi basın temsilcilerini davet ederek inkılabın ilkelerini açıklamış ve bu konuda bizzat destek istemiştir (Aybars, 1995: 366).

Cumhuriyet ideolojisi ve devrimler üzerinden topluma tarih ve kültür bilinci aşılama amacıyla birçok dergi ile de karşılaşılır. Bu anlamda özellikle Milli Mecmua (1 Kasım 1923 – Mart 1955, 162 Sayı), Hayat (2 Aralık 1926 – 30 Aralık 1929, 146 Sayı), Yeni Türk Mecmuası (Ekim 1932 – 1942, 117 Sayı) gibi genellikle Ankara merkezli dergilerin uzun soluklu ve kapsayıcı bir yayın hayatı olmuştur. Anavatan Mecmuası (1922), Nür (1924), Mebâhis (1924), Pınar (1924), Gençlik (1928), Çankaya (1928), Mehtap (1928), Kor (1933) ve Hızlanış (1935) gibi edebiyat dergileri ise kısa ömürlü olmuştur (Apaydın ve Özakman, 2019: 15).

Söz konusu süreçte en çok dikkat çeken dergi Kadro Dergisi olmuştur. Ocak 1932 – Aralık 1935 tarihleri arasında 56 sayı çıkaran derginin sahipliğini M. Kemal'e ve CHP'ye yakın bir isim olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu üstlenmiştir. TKP üyesi 4 isimle (Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin) çıkarılan dergi amacını inkılabı bir ideoloji haline getirmek ve halka yayılmasını sağlamak olarak açıklamıştır (Aydemir, 2014: 371). Batı karşıtlığını açıkça ifade eden ve Marksizm'den etkilenen dergi, inkılapları özellikle ekonomi ve eğitim boyutunda eleştirmiştir.¹⁵ Dergi bir görüşe göre, CHP'nin önde gelen isimlerinin baskısı ve bu baskı karşısında İ. İnönü'nün çekimser kalması nedeniyle sahipleri tarafından kapatılmıştır (Sunar, 2004: 511). Böylece basın üzerinde yoğun bir baskı uygulayan Cumhuriyet rejimi, özellikle eleştiri durumunda, kendi güdümündeki dergilerin de uzun soluklu faaliyet göstermelerine izin vermemiştir. Rejim güdümünde varlığını sürdüren yayınlar ise yetersiz kalmış, toplumda önemli bir etkinlik sağlayamamıştır.

Tarih ve Söylem Birliği

Hegemonyanın ideolojik kurgusunda tarih ve söylem birliği önemlidir. Gramsci (2011: 219) bunu dilbilimsel hegemonya olarak ifade eder. Cumhuriyet rejimi de tarih ve dil konusunda oldukça aktif olmuştur. Türk tarihini ilk kaynaklardan araştırmak amacıyla Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. Kurum 1909'da kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'nin önce Türk Tarih Encümeni (1923) sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931) ve en son Türk Tarih Kurumu (1932) olarak değiştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Kurum, Tüzüğü'nün 4. Maddesinde amacını "Türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen sonuçları her türlü yolla yaymak ..." olarak ifade etmiştir (İğdemir, 1973: 36). Kurum, "Türk tarihi" ile Türklerin İslam öncesi Orta Asya kökenine vurgu yaparken "Türkiye tarihi" ile Türklerin "Anadolu'nun en eski yerli halkı" olduğu görüşünü savunarak birbiriyle çelişen argümanlarla Türk tarihini yeniden kurgulamıştır.

Kurum, Cumhuriyet rejiminin okullarda okutulan Türk tarih tezini yeterli görmemesi nedeniyle "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eser ile bu tezi daha da güçlendirmek istenmiştir (Göker, 1938: 15). Ortaokul ve lise kitaplarının hazırlanması, Türk tarihinin önemli olaylarının ve Türk büyüklerinin incelenerek tanıtılmasını amaçlayan kurum 1937 yılından itibaren *Belleten* dergisini çıkarmıştır. 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde düzenlediği ilk "Türk Tarih Kongresi"

sonrasında bu kongreleri düzenli olarak devam ettirmiştir.

12 Temmuz 1932'de M. Kemal tarafından kurulan Türk Dil Kurumu (TDK) ise, Türkçenin gelişmesini sağlamak amacıyla kurulmuş ve amacını, Türkçeyi çağdaş uygarlığın gereklerini yerine getirebilecek bir yetkinliğe ulaştırmak, Türkçeden yabancı unsurları atmak ve ulusal bir öz Türkçe yaratmak olarak açıklamıştır. Güneş Dil Teorisinin temel olduğu Üçüncü Dil Kongresinde (24-31 Ağustos 1936) Türk dilinin kadim bir dil olduğu ve diğer bütün dillerin de temelini oluşturarak kaynaklık ettiği kabul edilmiştir.¹⁶ 1936 Yılında Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin kurulması ise söz konusu süreci tamamlayan bir icraat olmuştur.

Ancak Cumhuriyet yönetiminin önem verdiği tarih ve dil birliği çabaları doğal olarak hemen sonuç vermemiş belirli bir kesimle sınırlı kalmış, halk katında önemli bir etki doğurmamıştır.

Sembolik Araçların Kullanımı

Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesi konusunda diğer bir uygulama da siyasal semboller yaratmak olmuştur. Bunun en önemli adımlarından biri, M. Kemal'in sembolik bir lider olarak sunulmasıdır. Weber, kriz zamanlarında ortaya çıkan, olağanüstü yetenekler ve sıra dışı özellikler taşıyan bir lider ve bu lidere dayanan bir otorite türü olarak karizmatik otoriteyi siyasal meşruiyetin bir türü olarak sınıflandırır. Ulusal 'Kurtuluş Savaşı kahramanı' ve 'Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu M. Kemal Atatürk' karizmatik bir lider olarak kültleşmiştir (Hunter, 2012: 5-8). "Atatürk kültü" ve bu kült etrafında oluşturulan ritüel ve uygulamalar yeni rejimin en önemli sembolik meşrulaştırma araçlarından biri olmuştur (Görmez ve Çetin, 2018: 59). CHP de bu süreci desteklemiş, 1938 tarihli kongresinde 'atası etrafında toplanan halk' kurgusunu vurgulamış (Bora, 2017: 121) böylece Atatürk imgesi resmi bir boyut kazanmıştır. Ancak başlangıçta, Milli Mücadelenin askeri ve diplomatik başarıları ile M. Kemal'in bu süreçteki karizmatik liderliği halkın desteğini almasına ve Cumhuriyet yönetimine meşruiyet kazandırmasına¹⁷ rağmen bir süre sonra bürokratik yönetimin etkin olması ile bu destek zayıflamıştır.

Rejimin meşrulaştırılması ve hegemonya inşa sürecinin sembolik araçlarından bir diğeri de erken Cumhuriyet döneminde yapılan anıt heykellerdir. Kent

¹⁵ Ekonomi konusundaki eleştiriler için bakınız: Tör, Vedat Nedim (1932), "Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına". Kadro, Ocak sayısı, s. 8-11; Tör, Vedat Nedim (1932), "Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına". Kadro, Şubat sayısı, s. 9-14. Eğitim konusundaki eleştiriler için bakınız: Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1932), "Mutahassis". Kadro, Şubat Sayısı.

¹⁶ Bu konuda bakınız: İnan, Afet (1970), Dil İnkılabı Tarihinden Hatıralar, Türk Kültürü Dergisi, 375-387; Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları (1933), T.C. Maarif Vekâleti, <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=01>; Korkmaz, Zeynep (1974), Cumhuriyet Döneminde Türk Dili, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Yayınları).

¹⁷ Vergin (2008: 47) bu süreci (Atatürk dönemi) rejimin hem otorite hem otoriter bir nitelik taşıdığı dönem olarak ifade eder.

meydanlarında, kente hâkim noktalardaki heykeller tarihsel olayların desteğiyle kendi kutsallığını yaratmıştır (Görmez ve Çetin, 2018: 55). Osmanlı döneminde anıt işlevi gören cami, türbe, medrese, saray gibi yapıların yerine yeni yönetimde Cumhuriyet rejiminin gücünün simgesi olan Atatürk heykelleri ve diğer heykeller almıştır.

Kitlesele kutlamalar da hegemonya inşa sürecinin diğer bir sembolik aracını oluşturmuştur. 1935 yılında 'Millî Bayramların Kutlanması Hakkında Kanun' çıkarılmasıyla bu süreç resmileştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yılında 30 bini bulan katılımcının yer aldığı Resmi Geçit alayı (75. Yıl, 1999: 134), 10. yıl marşı, yaratılan ulusal mitler ve törenler bu sürecin yansımalarıdır. De Grazia'nın (1981: 72) da belirttiği gibi, bu durum "rıza kültürü" oluşturma çabasının bir parçasıdır. Söz konusu kutlamalar aynı zamanda Cumhuriyet'in yaratmak istediği "sınıfsız kaynaşmış kitle" imgesinin de bir yansıması olmuş, kutlamalarla, kadın-erkek, köylü-kentli farklı gruplar bir araya getirilmeye çalışılmıştır.¹⁸ Ancak kullanılan sembolik araçların halk üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır.

CHP'de Özgün Bir Uygulama: "Dilek Sistemi"

Parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı (1936-1939), CHP'nin tek başına meclisi, hükümeti ve devleti temsil ettiği erken Cumhuriyet döneminde "*dilek sistemi*"¹⁹ bu bütünleşmenin bir gereği olarak düşünülmüştür. Toplumda hiçbir hareketliliğe izin vermeyen Cumhuriyet iktidarı, dilek sistemi ile toplum ve iktidar-devlet arasında bir köprü kurmak istediği gibi, halkçılık ilkesi gereği olarak da dilek sistemini işlevselleştirmek istemiştir. Ancak ülke ekonomisinin ve koşullarının yeterli olmaması nedeniyle dileklere büyük ölçüde olumsuz cevap verilmiş ya da sürüncemede bırakılmıştır (Mutlu, 2013: 94). Dilek sistemi tek parti dönemi boyunca yürürlükte olmasına rağmen uygulamadan beklenen sonuç elde edilememiştir.

Gramsci'ye göre, "... ideoloji ya da doktrin yapay ve mekanik olarak birleştirilmiş bir şey olarak değil, tarihsel olarak üretilmiş, aralıksız bir mücadele olarak görülmelidir" (Gramsci, 2012: 70). Yapılmaya çalışılan, sınırlı aydınlar topluluğu ile özel bir kültür geliştirilmesi

değildir. Bir yüksek düşünceyi ortak duyuya "indirgeme" çabası, "sıradan insanlarla" ilişkiyi koparmadan, bu ilişkide sorunları ortaya çıkararak yapılmalıdır (Gramsci, 1966: 62). Ortak duyu oluşmazsa aydınlık halk arasında salt bürokrata biçimsel ilişkiler gelişir ve bir aydınlık kastı ya da kutsal kişiler topluluğu oluşur (Gramsci, 2018: 57).

Devleti ve Althusser'in deyimiyle onun bastırıcı aygıtını (ordu, polis vb.) sonuna kadar kullanan Cumhuriyet rejimi, Althusser'de devletin ideolojik aygıtları olarak ifade edilen hegemonya çarklarını etkin bir şekilde kullanmaya çalışmış özellikle eğitim aracına oldukça önem vermiştir. Ancak rejimin siyasi aktörleri ve organik aydınları yönetilenlerle temas kuramamış, onların beklentilerini dikkate almamıştır. Osmanlı yönetiminden kalan geleneksel-dinsel elitleri tamamen sistemden dışlayan, sosyal elitleri dikkate almayan, siyasal karşı elitleri saf dışı bırakan Cumhuriyet rejimi, oluşturulan sınırlı ve yapay aydın grubuyla halkın isteklerini dikkate almadan, onlarla temas kurmadan ideolojik olarak yukarıdan dayatma yolunu uygulamış ve sonuçta bir bürokrat aydınlar kastı oluşumundan kaçamamıştır.²⁰ Bu durumun en önemli sonucu, hegemonya oluşumunun önemli bir ayağı olan halk arasında yeni ideoloji çerçevesinde bir ortak duyunun oluşamaması ve halkın yeni sisteme dâhil olmasında ciddi sorunlar yaşanmasıdır.

2.1. Hegemonya Kavramının Toplumsal Boyutu: Cumhuriyet'in Halkı Reformlara Dâhil Etme ve Ortak Duyu Oluşumu Sorunu

Bir siyasal iktidarın hegemonyasını kurabilmesi ve toplumsal rızayı sağlayabilmesi için, daha önce belirtildiği gibi, Gramsci'nin deyimiyle madunlar yani ikincil kitleler 'kendiliklerinden' uzaklaşarak egemen sınıf ya da grubun kendi ideolojisi çerçevesinde organize ettiği egemen kültürü benimsemelidir. Ancak "... bunun mümkün olabilmesi için basitçe asimile edilmeleri değil, *yeni oluşan kültürün inşasına katılabilmeleri gerekir*" (Kebir, 2013: 91). Örneğin Gramsci, işçi hareketi hegemonyası için önce hegemonya çarklarının oluşturulması daha sonra madun sosyal grupların, siyasal yapının zamanla oluşturduğu katılımcı meclise dâhil olmaları gerektiğini belirtir. Bu süreçte birbiriyle çatışsa bile farklı grupların katılımı önemlidir (Thomas, 2013: 15-16). Bu nedenle hegemonya inşa sürecinde sıradan insanlarla temas zorunludur. Oluşturulan hegemonya "sıradanla" ve "ona içkin pratik yaşama" bağlantılı olmak durumundadır. Bu süreçte yapılmaya

¹⁸ Bu konuda ayrıca bakınız Özbudun, S. (1997). Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri. (İstanbul: Anahtar Kitaplar); Tozoğlu, Ahmet Erdem, Kaymaz, Elif, Sezen, Öykü Su (2022), "Ankara'da Millî Bayram Kutlamaları: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kamusalığın Performatif Biçimleri", Ankara Araştırmaları Dergisi, 10(2), 203-228.

¹⁹ Dilek sisteminin işleyişi kısaca şöyle ifade edilebilir: CHP'nin ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerinde sunulan dilek ve istekler merkezde Parti Genel Sekreterliğine iletilmekteydi. CHP İdare Heyeti "*yapılması mümkün olanlar*" ve "*esas önemli olanlar*" başlığı altında bu dilek ve istekleri sınıflandırarak Büyük Kurultay'da görevlendirilen Dilek Encümeni'ne iletmekteydi. Dilek Encümeni, Bakanlar ve Kurumların Genel Müdürleri bu dilek ve istekleri görüşüp karara bağlamaktaydı.

²⁰ Bunun en tipik örneği 1928'de Fuat Köprülü başkanlığında kurulan komisyondur. Bu komisyon, ülkede dinin gelişimini din bilimi merkezi olarak çalışacak İlahiyat Fakültesine bağlamaya, dini bilimsel çabalarla şekillendirmeye ve reform önerileri hazırlamaya çalışmıştır (Mardin, 1995: 149). Öneriler arasında, camilere sıralar konması, müzikli ayinler yapılması ve Aydemir'in (1999: 95) ifadesiyle Sultan Ahmet Caminin resim galerisi yapılması da yer almıştır. Ancak bu konudaki tepkiler nedeniyle bu öneriler gerçekleştirilememiştir.

çalışılan ikincil sınıflara kendileri ile ilgili yeni bir farkındalık (yeni bir öznellik) kazandırılmasıdır (Liguori, 2013: 48, 53). Diğer bir deyişle, yeni bir kimlik kazanmış farklı ikincil grupların (çıkarlarının) sisteme dâhil edilerek genel bir meşruiyet ve aktif rıza oluşmalıdır.

Bu bağlamda "blok" kavramı önemlidir. Gramsci'ye göre, hegemonik sistem, ekonomik, siyasal ve ideolojik alt sistemlerin karışık, çatışmalı ve ahenksiz karışımından oluşan bir tarihsel blok sistemidir (Im, 1991: 136). Devlet bu karşıt toplumsal güçler arasında denge kurmalıdır. Ancak Cumhuriyet yönetimi sınıfsız, çatışmasız, milli birlik ve beraberlik içinde bütünleştiriciliğe vurgu yapmış, toplumdaki bütün farklılıkları göz ardı etmiştir.

Diğer taraftan, Cumhuriyet rejimi dönemin gözde kavramı olan "halkın kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi ile siyasal meşruiyeti tanıya dayanan dinsel niteliğinden çıkararak halka dayandırdığını ilan etmiş ve egemenlik teoride "*kaytsız şartsız milletindir*" şeklinde kodlanmıştır. Rejimin halkçılık ilkesi de bu düşüncenin bir devamı niteliği taşımıştır. Buna göre iktidarın kaynağını halk oluşturur ve iktidarın halka devredilmesi gerekir. Ancak ilk olarak Jön Türklerde görülen halkçılık ilkesi elitist bir nitelik taşımış ve halkı temelde seçkinlerin eğitimine muhtaç bir sürü olarak görmüştür (Heper, 1974: 87). Bu anlayış daha sonra Cumhuriyet yönetimine de sirayet etmiştir. Nitekim "Millet" kavramının Osmanlıdaki çağrışımları nedeniyle büyük ölçüde "halk" kavramını kullanmayı tercih eden Cumhuriyet yönetiminde (Karaömerlioğlu, 2002: 276) halkın olgun olmaması nedeniyle demokrasinin sınırlı tutulması düşüncesi hâkim olmuş (İnsel, 2002: 20), Köker'in (2002: 101) ifadesiyle demokrasinin, "rasyonel yurttaşlar topluluğu" oluşuncaya kadar ertelenmesi uygun görülmüştür. Bu nedenle Erken Cumhuriyet yönetiminde cumhuriyetçilik ilkesi olmasına rağmen, demokrasi bir ilke olarak ifade edilmemiş ve bu eksiklik *halkçılık* ilkesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Ancak Cumhuriyet yönetiminde halk, romantik bir yaklaşımla yüceltilmesine rağmen bu romantizmin ötesine geçilerek siyasal bir nitelik kazanamamıştır (Çelik, 2002: 78). Cumhuriyet yönetimi, kitleleri hareketlendirmek yerine devlet önderliğinde yukarıdan dayatılan bir dönüşüm amaçlamıştır. Kemalist rejim sınıfsız, çatışma içinde olmayan, korporatist bir halkçılık tanımı yaparak milli birlik ve beraberliğe, bütünleştiriciliğe vurgu yapmış ancak halkla herhangi bir temas geliştirmemiştir. Aslında Cumhuriyet yönetiminin halkı anlamak gibi bir çabasının olduğu da tartışmalıdır. Rejim, halkı yaptığı müdahalelerle kolayca dönüştürebileceğini düşünmüştür. Bu bakış açısı İnsel'in (2002: 21) deyişiyle Osmanlı devletinin yönetim anlayışından gelen patrimonial devlet ve nizam-ı alem anlayışının bir yansımasıdır. Devleti mülk olarak algılayan bu anlayış, devlete ya da topluma müdahaleyi meşru görür.

Gramsci'ye (2012b:118) göre, siyasal iktidarın gerçek yeteneği, halkı harekete geçirerek dönüştürmektir ve "bir halk politikasından yoksunluk felaketle sonuçlanır" (Gramsci, 2011: 240). Cumhuriyet yönetimi, kendi ilkeleri üzerinden halkı yeniden inşa etmeye çalışırken otoriterleşmiştir. Aydemir'in (1999: 55) belirttiği gibi cumhuriyet yönetimi, öncü bir kadro ile halkın istemediği fakat halkın yararına olduğu düşünülen icraatları, cebir ve zor yoluyla, halka rağmen halk için uygulamıştır. Başlangıçta cumhuriyet devrimi-inkılabı siyasal meşrulaştırma aracı olmuştur. Ancak devrim, bir rejim için en kötü şöhretli meşrulaştırma şeklidir (Doğan, 2009: 203). Daha sonra Kemalist inkılapları ve dolayısıyla devletin bekasının korunmasında asli güç olarak ordu görülmüştür (İnsel, 2002: 25). Gramsci'ye (2011: 249) göre, "Her zaman bir politikanın askeri ifadesi olmalıdır. Ancak siyasi ve askeri önderliğin birleştiği Sezar ve Napolyon örneğinde bile siyaset askeri önderlikten daha önemli olmuştur."

Sonuç olarak, Cumhuriyet rejimi sınıfsal, etnik, dini, mezhep ve cinsiyet anlamında toplumdaki hiçbir farklılığı ya da grup ve sınıfı dikkate almayarak modern değerler temelinde mutlak milli birliği ve dayanışmayı amaçlamıştır. Böylece Tanzimat'la başlayan Batı temelli reformların halk ve devlet arasında açtığı mesafe cumhuriyetle birlikte uçuruma dönüşmüştür. Osmanlı devletinde çok farklı kültür ve toplumları bir arada tutan *kozmpolit* anlayıştan toplumun uyum ve ahenk içinde kaynaşarak kendisine verilen görevleri yerine getiren *korporatist* bir toplum anlayışına geçilmiştir. Bu durum halk ile devlet egemenliğinin özdeşleştirildiğinin de bir göstergesidir. Böylece Cumhuriyet rejimi, hukuksal meşruiyeti ve pasif rızayı sağlasa da aktif rızayı sağlayarak genel bir meşruiyete ulaşamamış ve güçlü bir hegemonya kuramamıştır.

Sonuç

Osmanlı devleti güçlü bir devlet desteğinde, İslami gelenek ve Türk töresine dayanan güçlü bir hegemonya kurarken Cumhuriyet yönetimi çok daha güçlü bir devlet (ulus devlet) desteğinde, Batılı-Modern gelenek ve Türk töresine dayanan ve İslam yerine Batılı-Modern değerleri temel alan bir hegemonya çabası içinde olmuştur. Ancak Cumhuriyet rejimi, siyasal, entelektüel ve toplumsal boyutları ile hegemonyasını topluma yerleştirmede etkin bir sonuç alamamıştır. Bu durumun önemli sebepleri olduğu görülmektedir:

Öncelikle, Osmanlı devletinin yıkılması ile Cumhuriyet yönetiminin kurulması yeni bir hegemonya oluşturulması açısından uygun bir tarihsel zemin yaratmasına karşın, hegemonya oluşumunun temel ilkelerinden biri eksik kalmış, cumhuriyet yönetimine toplumda temellenen belirli bir sınıf ya da sosyal grup değil var olan siyasal yapı içindeki bürokrat bir grup hâkim olmuştur. Cumhuriyet yönetimi devlet eliti olarak toplumda belirli bir kesimin ya da grubun temsilcisi olmadığı gibi toplumdaki madun sınıfların bir parçası da

olamamış hiçbir toplumsal grupla iş birliği yapmamış, hiçbir toplumsal kesimi saflarına katamamıştır. Böylece halktan kopuk elitist bir bürokratik yönetim (bürokratik hâkimiyet) hâkim olmuştur. Bu yönetim devlet gücünü kullanan otoriter bir siyasal rejime dönüşmüş, her şeye hâkim olmuş ancak yönetilenler üzerinde aktif toplumsal rızayı sağlayamamış ve hegemonyanın siyasal boyutu başarılı olamamıştır.

İkinci olarak, hegemonya oluşumunda ideoloji ve bu çerçevede oluşturulan kültür politikası önemlidir. Cumhuriyet yönetimi ideolojisini modernleşme-batılılaşma üzerinden kodlamış, halkın düşünce ve değerleri bu ideolojide yer bulamamıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet ideolojisi bir kültür politikasına dönüşerek inandırıcılığını sağlayamamış, toplumda karşılık bulamamış ve hegemonyanın entelektüel boyutu da başarı kazanamamıştır.

Diğer taraftan, Cumhuriyetle birlikte toplumda modernleşme-batılılaşma temelinde bütünsel bir değişim-dönüşüm amaçlanırken öncelikle Osmanlı hegemonyası ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet hegemonyası temelde bir karşı hegemonya olarak konumlanmış ve Osmanlı hegemonyasının dayandığı din-İslam toplumun her alanından çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı hegemonyasının ideolojisi olan İslam'ı toplumun bütün alanlarından tasfiye etmeye çalışırken İslam, yönetim mantığının derinliklerinde var olmaya devam ettiği gibi, İslam'ın toplumsal varlığı da güçlenmiştir. Merkeze karşı siyasal muhalefet niteliği kazanan İslam'ın siyasallaşması sonucuyla karşılaşmıştır. Bu durum, Cumhuriyet rejiminin kendi hegemonyasını topluma yerleştiremediğinin ve aslında bir karşı hegemonya olarak da çelişkili olduğunun göstergesidir.

Bir siyasal iktidarın hegemonyasını kurabilmesi için önemli adımlardan bir diğeri de halkın içinden çıkan seçkin-aydınların yetiştirilmesi ve bu aydınların halkla temasa geçmesidir. Cumhuriyet yönetiminde devleti korumak ve güçlendirmek misyonuyla yüklenmiş seçkin bürokratlar hâkim olmuş, toplumun farklı kesimlerinden aydınlar iktidara yaklaşmamış, geleneksel aydınlar ise tamamen sistemden dışlanmışlardır. Hatta devlet eliti bürokratlar içinden gelen muhalefet bile engellenmiş ve yönetime katkı sağlayamamıştır.

Cumhuriyet yönetimi halkevleri, köy enstitüleri, sembolik oluşumlar ve dilek sistemi gibi oldukça etkin hegemonya çarkları (araçları) kullanarak hegemonyasını kurmaya çalışmıştır. Ancak devlet eliti aydınlar halkla iletişim kuramamış, söz konusu mekanizmalar yapay kalmış ve hedeflenen başarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetimi organik aydınlarını yetiştirme ve bu yolla halkı hareketlendirmede ve ideolojisini halka benimsetmede başarılı olamamıştır. Çünkü hegemonya oluşumunun en önemli aşamalarından biri, toplumdaki farklı grupların sisteme

dâhil edilmesi, yeni oluşan kültürün inşasına katılabilmeleri ve kendi değer ve çıkarlarını sistemde görmeleridir. Cumhuriyet rejimi bunu sağlayamamış dolayısıyla aktif toplumsal rıza inşa edilerek siyasal meşruiyetin toplumsal ayağı oluşturulamamış ve hegemonyanın sosyal boyutu başarı kazanamamıştır. Böylece toplumda siyasal, entelektüel, sosyal bütün yönleriyle güçlü bir hegemonya kurulamamıştır. Siyasal meşruiyeti sağlayamayan iktidar sadece güçtür ve uzun süre varlığını sürdüremez. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi ve ideolojisi ordunun koruması altına alınmıştır. Daha da önemlisi bu gelişmeler yeni oluşmaya başlayan Türkiye siyasal kültürüne damgasını vurarak şekillendirmiş ve yakın zamana kadar varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. Ali (1987), "Ultra Milliyetçi Sağ", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), Geçiş Dönemindeki Türkiye: 89-236.
- Akalın, Ş. Haluk (2002), "Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, (607):1-58.
- Altuntaş Duman, Nezahat (2023), "Osmanlı Devleti'nde İktidarın Meşruiyeti Üzerine", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:78, Sayı: 4, 663-686.
- Aybars, Ergün (1995), İstiklal Mahkemeleri, Cilt 1-2, (İzmir: İleri Yayınları).
- Aydemir, Şevket Süreyya (2014), Suyu Arayan Adam, (İstanbul : Remzi Yayınları).
- Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları (1933), T.C. Maarif Vekâleti, <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=01>.
- Dinçer Apaydın ve İbrahim Özakman (2019), "Erken Cumhuriyet Döneminde Kısa Ömürlü Edebiyat Dergileri", Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3(1): 14-30.
- Bates, Thomas R. (1975), "Gramsci and the Theory of Hegemony", Journal of the History of Ideas, 36 (2): 351-366.
- Beetham, David (2013), Legitimation of Power, 2nd edition, (Basingstoke: Palgrave).
- Boothman, Derek (2008), "The Sources for Gramsci's Concept of Hegemony", Rethinking Marxism, 20(2): 201-215.
- Bora, Tanıl (2017), Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Bozdemir, Süleyman (2010), "Atatürk Döneminde Eğitimdeki Gelişmeler", Erdem Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı II, 53(2).
- Bozdemir, Süleyman "Atatürk Sonrası Eğitimdeki Temel Gelişmeler", turkoloji.cu.edu.tr (14.02.2016).

- Cumhuriyetin 75. Yılı (1923-1953) (1999), 1. Cilt, (İstanbul: YKY Yayınları).
- Çelik, Nur Betül, (1998), “Kemalist Hegemonya Üzerine”, *Birikim* (105-106), (https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-105-106-ocak-subat-1998/2301/kemalist-hegemonya-uzerine/6280#_ftn4).
- Çelik, Nur Betül, (2002), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları):75-91.
- Daldal, Ashı (1998), “Mustafa Kemal Kültü”, *Birikim* (105-106): 1-12. (<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-105-106-ocak-subat-1998/2301/mustafa-kemal-kultu/6281>).
- De Grazia, Victoria (1981). *The Culture of Consent Mass Organization of Leisure in Fascist Italy*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Doğan, Mattei (2009), “Political Legitimacy: New Criteria and Anachronistic Theories”, *International Social Science Journal*, 60(196):195-210.
- Emecen, Ferudun M.(2020), *Hilafet ve Saltanat*, (İstanbul: Kapı Yayınları).
- Feroz Ahmad (2002), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları).
- Forgacs, David F. (2018), *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*, (Ankara: Dipnot Yayınları), (Çev. İbrahim Yıldız).
- Gökçora, İsmail Haluk (2007) “Kulluktan Özgür Bireye: Üretken Eğitim ve Aydınlanma Yolunda Köy Enstitüleri”, *Üniversite-Toplum*, (7): 1-5.
- Göker, Muzaffer (1938), *Türk Tarih Kurumunun İlmî ve İdari Faaliyetleri*, *Belleten*, II (5-6).
- Görmez Kemal ve F. Gökçen Çetin (2018), “1923-1938 Döneminin Popüler Mitolojisi: Atatürk Kültü”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15): 49 – 60.
- Gramsci, Antonio (1966), *Hapisane Mektupları*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi), (Çev: Attila Tokatlı).
- Gramsci, Antonio (1978). *Selections from Political Writings (1921- 1926)*, (Edit. Quintin Hoare), (New York: International Publishers).
- Gramsci, Antonio, (2011), *Hapisane Defterleri 1. Cilt*, Edit. Joseph A. Buttigieg, (İstanbul: Kalkedon Yayınları), (Çev Barış Baysal).
- Gramsci, Antonio (2012a), *Hapisane Defterleri 2. Cilt*, (Edit. Joseph A. Buttigieg), (İstanbul: Kalkedon Yayınları),(Çev Barış Baysal).
- Gramsci, Antonio (2012b), *Hapisane Defterleri 3. Cilt*, (Edit. Joseph A. Buttigieg), (İstanbul: Kalkedon Yayınları), (Çev Barış Baysal).
- Gramsci, Antonio (2018), *Hapisane Defterleri*, (Ankara: Dorlion Yayınları), (Çev. Aycan Özüpek).
- Heper, Metin (1974), *Bürokratik Yönetim Geleneği*, (Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları).
- Hunter, S. G. (2012). *Love and Exploitation: Personality Cults, Their Characteristics, Their Creation and Modern Examples*, (Athens, GA).
- İğdemir, Uluğ (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Im, Hyug Baeg (1991), *Hegemony And Counter-Hegemony in Gramsci*, “Asian Perspective”, 15(1): 123-156.
- İnalçık, Halil (2018), *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 4. Basım, (İstanbul: İş Bankası Yayınları).
- İnan, Afet (1970), *Dil İnkılabı Tarihinden Hatıralar*, *Türk Kültürü Dergisi*, 375-387.
- İnsel, Ahmet (2002), “Önsöz”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 17-27.
- Kapani, Münci (1995), *Politika Bilimine Giriş*, 6. Baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Kaplıhan, Erol (2012), “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (26): 172-194.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1932), “Mutahassıs”. *Kadro*, Şubat Sayısı.
- Kardaş, Abdülaziz (2014), “Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları 1934-1951”, *Journal of The Turkish Studies*, 9(7): 411-444.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (2002), “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları):272-283.
- Kebir, Sabrina, “Gramsci’nin Eserlerinde Dil, Kültür ve Madunluk”, *Felsefelogos Gramsci II*, (Çev. Gülbin Kıranoglu ve Özgü Ayvaz), (48): 85-102.
- Koçak, Orhan (2002), *1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları*, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 371-418.
- Korkmaz, Zeynep (1974), *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Yayınları).
- Köker, Levent (2002), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları):97-112.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1990), *Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics*, (Londra: Verso Pub.).

- Lewis, Bernard (1988), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi).
- Liguori, Guido (2013), "Ortak Duyu ve Modern Prens", *Felsefelogos Gramsci II*, (Çev. Gülbin Kıranoglu ve Özgü Ayvaz), (48): 46-55.
- Mardin, Şerif (1995), *İdeoloji*. 3. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Martin, James (1998), *Hegemony and the Legitimation of the State*, In: *Gramsci's Political Analysis*. (London Palgrave Macmillan).
- Mutlu, Sevda (2013), *Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86): 53-102.
- Okur, Mehmet Akif (2015), "Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine", *Uluslararası İlişkiler*, 12(46): 131-151.
- Okyar, Ali Fethi (2019), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul: Ketebe Yayınları).
- Opratko, Benjamin (2013), "Hegemonya ve Irkçılığın Eleştirel Teorileri", *Felsefelogos Gramsci II*, (48): 127-135.
- Özacun, Orhan (1996), "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, Sayı: 3, 87-95.
- Özbudun, Sibel (1997), *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar).
- Özer, İsmail, (2010), *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, (Doktora Tezi), (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Resmî Gazete, 2.1.1936- Sayı: 3195, 112-116.
- Sunar, Lütfi (2004), "Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizmin Oluşumu Bağlamında Bir Analiz" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1): 511-526.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (1949), *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara.
- Thomas, Peter (2013), "Gramsci'de Diyalektik Hegemonya", *Felsefelogos Gramsci II*, (48): 11-17.
- Taneri, Aydın (1997), *Türk Devlet Geleneği*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları).
- Timur, Taner (1968), *Türk Devrimi*, (Ankara: Sevinç Matbaası).
- Timur, Taner (1994), *Osmanlı Kimliği*, (Ankara: Hill Yayınları).
- Toksoy, Nurcan (2007), *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, (Ankara: Orion Kitabevi).
- Tozoğlu, Ahmet Erdem, Kaymaz, Elif, Sezen, Öykü Su (2022), "Ankara'da Milli Bayram Kutlamaları: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kamusalın Performatif Biçimleri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 10(2):203-228.
- Tör, Vedat Nedim (1932), *Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*. Kadro, Ocak sayısı, s. 8-11.
- Tör, Vedat Nedim (1932), *Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına*. Kadro, Şubat sayısı, s. 9-14.
- Tunçay, Mete (2002), *İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce II, Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 92-96.
- Turan, Şerafettin (1982), *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).
- Vergin, Nur (2008), *Siyasetin Sosyolojisi*, 6. Baskı, İstanbul: Doğan Yayınları.
- Williams, Raymond (1990), *Marxizm ve Edebiyat*, (İstanbul: Adam Yayınları). (Çev. Esen Tarı).
- Yeğen, Mesut (2002), *Kemalizm ve Hegemonya*, Ahmet İnel (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce II: Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (2):56-75.
- Yıldız, Ahmet (2001), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, (İstanbul: Metis Yayınları).
- Zürcher, Eric-Jan (2002), *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*, Ahmet İnel (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (2):44-55.

Extended Abstract

Gramsci examined the capitalist social structure with the concept of hegemony and tried to understand why the socialist revolution did not occur in the West. In fact, while doing this, he traced political legitimacy and gave the codes of how social consent could be achieved for all governments.

Considered as a whole, in Gramsci, hegemony is in certain historical conditions; under the political leadership of a prominent class or group; In a strong state structure; By turning the created ideology into cultural policy; It is spread to society by organic intellectuals. As a result, hegemony is the process of establishing a common sense in society, ensuring active social consent and achieving general political legitimacy. Therefore, hegemony is a multidimensional process with political, intellectual, social and economic aspects.

Within this framework, this study examines the formation of hegemony in the early Republican Administration in Turkey with its political, intellectual and social dimensions.

When evaluated politically, the Republican administration was not a representative of a certain segment or group in society as the state elite, nor could it be a part of the subaltern classes. Instead of cooperating with different segments of the society, all segments of the society, especially the religious Islamic segment, Alevi and Sunni Kurds, liberals and women, were seen as a threat and were suppressed by an authoritarian structure.

Instead of shaping the society through oppression, the state should build and shape the society by presenting an ideology and culture to the society that includes all groups in the society and their values. Legitimacy and active consent within this framework do not require the state to use force. Because in the process of hegemony formation, the power held by the state basically refers to the 'trump card' in the hands of the state rather than physical force. In other words, as Gramsci (2011: 190) states, the state demands consent, but it "educates" and "builds" this consent through political and union institutions left to the initiative of the ruling class.

Considering the political dimension of hegemony, the Republican administration took the form of a bureaucratic administration disconnected from the people and could not lead an administration that included different groups and their values.

The Republican administration had the understanding that all kinds of mobility in society were under state control, everything was evaluated for the survival of the state, and that society progressed under the leadership of the state and by preserving and increasing the power of the state, instead of progressing with mobility from the grassroots.

In this context, Gramsci (2012: 70) states that "organic centralism imagines that an objectively perfect organism can be processed completely at once. "This is an illusion that can lead to disasters," he says. The Republican regime made a holistic and very assertive effort aiming to rebuild society, the individual, the cultural structure and all the dynamics in society as a whole, according to its own ideology, and tried to do this with the help of the powerful state.

On the other hand, the Republican administration coded its ideological-intellectual basis through modernization-westernization. With the republican administration, it evolved into a holistic transformation on the basis of modernization-westernization, and within the framework of this goal, first of all, the Ottoman hegemony was tried to be eliminated. For this reason, the hegemony of the Republic is fundamentally positioned as a counter-hegemony.

While the Republican administration was trying to eliminate the Ottoman hegemony based on Islam, paradoxically it concentrated on the framework of Islam and could not get rid of its counter-hegemony position

and gain the quality of a real hegemony. On the other hand, despite all these efforts, the Republican administration actually seems contradictory as a counter-hegemony. Because, while the Republican administration tried to liquidate Islam at the society and institutional level, Islam continued to remain in reserve in the management approach-logic and society.

The Republican regime tried to create an institutional, social and cultural structure within the framework of strict secularism and Turkish nationalism, on the basis of Western-modern values that are completely alien to society. However, the values in question could not find ground in society, and the intellectual positioning of the Republican hegemony was not successful. The Republican administration could not create a common sense within the framework of its own ideology-doctrine, therefore it could not ensure its credibility and could not find a response in society. One of the most important reasons for this result is that it is based on an ideology-intellectual framework other than its own social experiences such as modernization-westernization.

The republican regime tried to effectively use the wheels of hegemony, which are expressed as the ideological devices of the state in Althusser, and especially gave great importance to the means of education. However, the regime's political actors and organic intellectuals could not establish contact with the governed and did not take their expectations into account. The Republican regime, which completely excluded the traditional-religious elites remaining from the Ottoman administration from the system, ignored the social elites, and eliminated the political counter-elites, implemented ideological imposition from above, without taking into account the wishes of the people and without contacting them, with the limited and artificial intellectual group created, and as a result, a bureaucrat intellectuals could not escape the formation of caste.

The Republican regime aimed for absolute national unity and solidarity on the basis of modern values, without taking into account any differences or groups and classes in society in terms of class, ethnicity, religion, sect and gender. In this way, the distance opened between the people and the state by the Western-based reforms that started with the Tanzimat period turned into a chasm with the republic. Thus, during the Republican period, there was a transition from the cosmopolitan understanding that held together very different cultures and societies in the Ottoman Empire to a corporatist understanding of society that integrated the society in harmony and fulfilled the duties assigned to it.

This situation is also an indication that people and state sovereignty are identified. Thus, although the Republican regime provided legal legitimacy and passive consent, it could not achieve general legitimacy and active consent and establish a strong hegemony.

As a result, the government that cannot provide political legitimacy is just power and cannot survive for a long time. For this reason, the Republican administration and its ideology were taken under the protection of the army. More importantly, these developments left their mark on the nascent political culture of Turkey and continued to exist until recently.